

MAMMONS AGENTER OG GUDS MENIGHET

EN ØKONOMISK ANALYSE AV NORSK KIRKELIV

ØYSTEIN SIVERTSEN SØRVIG



MASTEROPPGAVE I SAMFUNNSØKONOMI

DET SAMFUNNSVITENSKAPLIGE FAKULTETET

ØKONOMISK INSTITUTT
UNIVERSITETET I OSLO

JANUAR 2014

Forord

Jeg begynte min tid som student med noen fag i religionssosiologi ved Høgskolen i Volda. Møtet mellom erfaring og teori var veldig spennende, men jeg følte at teorien bare ble en ramme som bare i begrenset grad kunne brukes til noe viktig. Torkel Brekkes pamflett “Frihet og Religion” (Brekke, 2010) introduserte meg for religionsøkonomiens tenkning og anbefales til alle som interesserer seg om forholdet mellom stat og religion. Som masterstudent med store flyvende ideer ble det veldig spennende å utforske om økonomifaget kunne si noe meningsfylt om religion. Dette leder meg til den første og den som skal ha størst takk, min veileder professor Tore Nilssen. Uten at han hadde trodd på ideen og var interessert i de tankene jeg hadde, ville denne oppgave ikke blitt skrevet.

En annen som skal ha stor takk, er 1. amanuensis på Menighetsfakultetet Terje Hegertun. Det var skummelt å banke på døren på MF og prøve å overbevise Terje om at jeg som samfunnsøkonom kunne si noe om menigheter og religion som de ikke kunne. Vi hadde flere møter, og en stor takk skal Terje ha for hans tanker rundt norsk kirkehistorie og menighetsutvikling, men mest for hans meget vanskelige og relevante spørsmål om hvordan menigheter fungerer. Takk til mine foreldre og søsken som også bidro med mange gode betraktninger og støtte underveis. En siste stor takk går til alle de teologer og økonomer som i halvannet år har måttet oppleve meg fortelle om oppgaven min, men jeg kan ikke love at jeg ikke skal snakke om den igjen.^{1 234}

Det som gjenstår av feil og unøyaktigheter, kan bare jeg lastes for, så får jeg be om tilgivelse i himmelen.

10. januar 2014

Øystein Sivertsen Sørvig

¹Verdt å nevne spesielt er Martin Braut Tjelle og Katrine Lind Solstad som har vært viktige samtalepartnere om henholdvis Storsalen og DNK.

²Stor takk til Frikk Hugo Bø Nesje for korrekturlesning, verdifull tilbakemelding og spennende diskusjoner.

³Takk Morten Kjelling for uvurderlig hjelp med kronglete LATEX-kode.

⁴Stor takk til Anna Katharina Fonn Matre for alle spennende diskusjoner gjennom studiet og all hjelp med oppgaven.

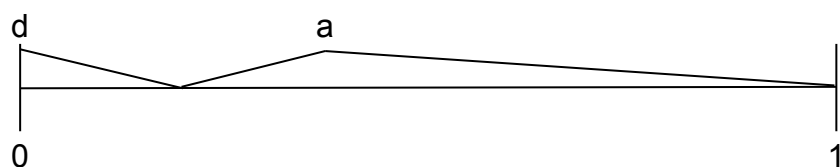
Sammendrag

Da jeg begynte å interessere meg for religionsøkonomi, ble jeg møtt av undring, både fra økonomer og teologer. Kumar (2008) begynner sitt essay om religionsøkonomi med overskriften “Mammons agenter i gudenes tempel”, og slik har jeg kanskje og følt det av og til. Forbindelsen mellom læren om Gud og homo economicus er ikke klar, men for meg har det vært klart at økonomifaget også er egnet til å analysere og forstå religion. Prinsippet om konsumentsoverenitet tvinger forskeren til å ta religion og de preferansene som religiøse mennesker har på alvor. Økonomen Adam Smith skilte seg her vesentlig fra filosofen David Hume. Hume gjorde normative vurderinger om religion og, som Marx, fordømte religion som overtro, mens Smith heller prøvde å beskrive religion som fenomen (Ekelund et al., 2006, 4). Det er dette perspektivet som ligger til grunn for økonomers studie av religion. Det er interessant å se på hvordan institusjoner som Den Norske Kirke (DNK) endrer seg når samfunnet blir mer pluralistisk. Det er viktig å forstå hvordan institusjoner påvirkes av et samfunn går fra å være homogent til stadig mer heterogent, slik som Norge gjør. Derfor er analysen av hvordan DNK endrer seg i møte med et mer mangfoldig samfunn spennende.

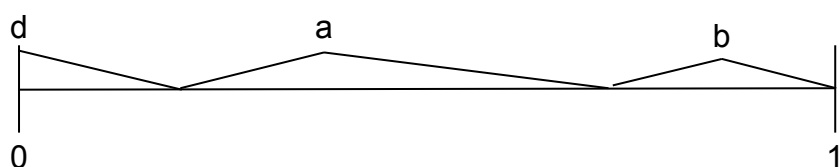
Det har de senere år vært en økende interesse blant økonomer for å anvende økonomisk analyse på religion. Likevel, økonomer interesserte seg allerede 1800-tallet for sosiale fenomener, inkludert religion (Kumar, 2008). Religion har mange funksjoner og roller og er derfor også åpen for mange forskjellige tolkninger og forståelser. Dette er kanskje noe av grunnen til at økonomer så lenge styrte unna religion som forskningsfelt. Men *a priori* er det ingen grunn til at økonomisk analyse ikke skal kunne anvendes på religion (Kumar, 2008). Fra midten av 1980-tallet kom det stadig flere arbeider der økonomer diskuterte religion, men også i andre fagfelt som sosiologi begynte forskere å anvende rasjonell-aktør modeller på religiøse spørsmål. I 1998 publiserte Iannaccone den første oversiktsartikkelen innen religionsøkonomi og etablerte dermed det som en subdisiplin av økonomifaget. For økonomifaget er studiet av religion interessant fordi det gir informasjon om oppførsel utenfor markedet (Iannaccone, 1998). Økonomiske modeller kan brukes til å diskutere tro, normer og verdier, og hvordan disse påvirker økonomiske utfall for både individer og samfunn.

Siden det ikke eksisterer et marked for religion i ordets rette forstand, vil økonomi bare tilby metaforer for å forstå religion (Kumar, 2008, 59). Metaforen disiplinerer leseren og forskeren og skaper et inntrykk av realisme som gjør bruk av enkle partielle modeller akseptable (Gomez og Moore, 2006, 210). Slik kan økonomifaget gjennom metaforer og språk øke forståelsen av religion som fenomen.

I denne oppgaven er innsikten at institusjonelle rammeforhold påvirker hva menigheter



Figur 1: modellen med dummy og monopol



Figur 2: modellen med dummy monopol og sekt

forkynner. Dette kan være et kontroversielt synspunkt, men det er klart at kirker tilpasser endrede rammeforhold og konkurransesituasjoner for å tiltrekke seg flere medlemmer. Tilfellet som er analysert er hvordan DNKs endrede konkurransesituasjon har endret kirkens forkynnelse, men flere steder i oppgaven vil leseren se hvordan eksterne forhold endrer kirkens forkynnelse.⁵

Denne analysen er basert på Barros og Garoupa (2002) (BG) sin analyse av kirker. Den grunnleggende antagelsen i modellen er at religiøse preferanser kan representeres i én dimensjon, som BG definerer som religiøs strenghet. Hvor strengt et kirkesamfunn er, er en bra dimensjon fordi den har en sterk intuitiv forklaringskraft, på samme måten som høyre-venstre aksene innen statsvitenskapen (Barros og Garoupa, 2002).

Hovedpoenget er at en monopolkirke som DNK vil tilpasse seg konkurransen den møter i kirkemarkedet for å maksimere størrelsen på kirken. Dette betyr at i markeder med mest eller bare konkurranse fra ikke-religiøse organisasjoner vil DNK bli mykere, se figur 1. I markeder med sterkere konkurranse fra sekter vil DNK bli mer streng. Jeg mener at dette kan være noe av forklaringen på at DNK er mer konservativ i verdispørsmål i “bibelbeltet” enn ellers i landet, se figur 2.

Jeg utforsker også hva det er kirkegjengere etterspør av en menighet. Gjennom et nærstudium av Storsalen menighet i Oslo viser jeg at økonomisk teori kan gi gode forklaringer på hvordan menigheten er organisert. Dette er en tankegang som nok er fremmed for mange kirkeledere, men jeg håper at min oppgave kan overbevise og motivere til at flere kirkeledere tenker mer strukturert om menighetsledelse.

⁵Se underkapittel 5.2, 5.5. og 5.6.

Innhold

1	Innledning	1
I	Det norske kirkelandskapet	4
2	Norsk kirkehistorie	4
2.1	Kristendommen i Norge etter 1814	4
2.2	Opphevelse av konventikkelpakaten.	5
2.3	En ny religiøs flora	6
2.4	Kirkestriden	6
2.5	To hovedkonfliktlinjer	7
2.6	Kostbar splittelse	7
2.7	Politikken og kirken	8
II	Rasjonelle religiøse aktører	9
3	Homo economicus i det religiøse rom?	10
3.1	Hva er Gud, religion og religiøsitet?	10
3.2	Hva etterspør en kirkegjenger?	11
3.3	Hvordan kan vi forstå kirker?	13
III	Applikasjon av teori på historie	15
4	Modellen til Barros og Garoupa	15
4.1	Kirkegjengerne	15
4.2	Kirkene	16
4.3	Monopolkirke med obligatorisk medlemskap	17
4.4	Monopolkirke uten obligatorisk medlemskap	18
4.5	Etablering av nye menigheter og sekter.	21
5	Utvidelser og robusthetssjekker	23
5.1	Langsiktig endring i religiøse preferanser	23
5.2	Effekten av endring verdsetting av religion	24
5.3	Dummykirken tilbyr et mindre verdifullt fellesskap	25
5.4	Vekkelser og variasjon i <i>v</i>	26
5.5	Effekter av pluralisering og usikkerhet om standpunkt	29
5.6	Førstetrekksfordel og kirkens vilje til å forsvare privilegier	30
5.7	Konkurransesituasjon påvirker biskopens strenghet	31

IV	Analyse av Oslo-markedet	33
6	Menighetene i Oslo	33
6.1	Oslos forsamlinger og menigheter	34
6.2	Forholdet menighetene imellom historisk	36
7	Anvendelse på Oslo-markedet	37
7.1	Strategisk interaksjon i Oslo-menighetene	37
7.2	Storsalen som en klubbkirke	38
8	Avsluttende bemerkninger og veien videre	40

Figurer

1	modellen med dummy og monopol	iii
2	modellen med dummy monopol og sekt	iii
3	Plassering av monopolkirken, a	18
4	modellen med dummy og monopol	20
5	modellen med dummy monopol og sekt	23
6	To typer kirkegjengere med forskjellige v	28
7	to-dimensjonal modell med assymmetriske kostnader	29

1 Innledning

“Så gi keiseren det som tilhører keiseren, og Gud det som tilhører Gud.”

Matt 22,21

Da jeg begynte å interessere meg for religionsøkonomi, ble jeg møtt av undring, både fra økonomer og teologer. Kumar (2008) begynner sitt essay om religionsøkonomi med overskriften “Mammons agenter i gudenenes tempel”, og slik har jeg kanskje og følt det av og til. Forbindelsen mellom læren om Gud og homo economicus er ikke klar, men for meg har det vært klart at økonomifaget også er egnet til å analysere og forstå religion. Prinsippet om konsumentsoverenitet tvinger forskeren til å ta religion og de preferansene som religiøse mennesker har på alvor. Økonomen Adam Smith skilte seg her vesentlig fra filosofen David Hume. Hume gjorde normative vurderinger om religion og, som Marx, fordømte religion som overtro, mens Smith heller prøvde å beskrive religion som fenomen (Ekelund et al., 2006, 4). Det er dette perspektivet som ligger til grunn for økonomers studie av religion.

Det er stor interesse blant forskere for hvordan religion og sivile institusjoner påvirker samfunnet. Weber (1905) argumenterte for at den protestantiske arbeidsetikken kunne forklare økonomisk vekst i Europa. I konfliktøkonomi er religion viktig for å forstå hvordan og hvorfor konflikter utvikler seg. Det er likevel noe utilfredstillende å anta religion er noe konstant. Religion endrer seg, og vi må forstå hva som driver disse endringene. Her kan religionsøkonomi være med å forklare disse endringen, og denne oppgaven er et forsøk på dette.

Det er interessant å se på hvordan institusjoner som Den Norske Kirke (DNK) endrer seg når samfunnet blir mer pluralistisk. Det er viktig å forstå hvordan institusjoner påvirkes av et samfunn går fra å være homogent, til stadig mer heterogent, slik som Norge gjør. Derfor er analysen av hvordan DNK endrer seg i møte med et mer mangfoldig samfunn spennende, men det krever at man forstår nyere norsk historie og kirkehistorie. Kapitlet om norsk kirkehistorie er mitt sammendrag og er skrevet for å motivere den videre analysen.

Det kanskje viktigste bidraget med denne oppgaven er å formulere og introdusere økonomisk analyse på religiøse aktører. Det er så vidt jeg vet ikke gjort på norsk før. Det å bruke modeller med rasjonelle aktører gir mulighet for å tilnærme seg religion på en respektfull måte. Ved å ta de uttrykte preferansene til aktørene på alvor gis forskeren en mulighet til å få veldig ærlige svar fra aktørene. Det ligger mange strategiske vurderinger bak de valgene som gjøres i religiøse sammenhenger, men til forskjell fra i en vanlig bedrift har religiøse organisasjoner mange forskjellige mål og hensyn å ta. Jeg har flere ganger i løpet av arbeidet med denne oppgaven sett hvordan det økonomiske rammeverket har

gitt ny innsikt i egen situasjon og jeg tror mange i Kirke-Norge kan finne det interessant å lese denne oppgaven.

Det andre store bidraget i denne oppgaven er innsikten at institusjonelle rammeforhold påvirker hva menigheter forkynner. Dette kan være et kontroversielt synspunkt, men det er klart at kirker tilpasser seg endrede rammeforhold og konkurransesituasjoner for å tiltrekke seg flere medlemmer. Tilfellet som er analysert, er hvordan DNKs endrede konkurransesituasjon har endret kirkens forkynnelse, men flere steder i oppgaven vil leseren se hvordan eksterne forhold endrer kirkens forkynnelse.⁶ Noen av disse innsiktene kan og overføres til å forstå hvordan endringer i institusjonelle og konkurranse forhold påvirker politiske partier og ideologiske organisasjoner.

Oppgaven gjør også et forsøk på å dra noen lange linjer for å forstå utviklingen i Norsk kirkehistorie. Selv om dette har begrenset interesse for økonomer, så bør det utløse noe debatt blant kirkehistorikere om fremstillingen gir noen ny innsikt.

En konklusjon i oppgaven er at hvor mange medlemmer som er aktive i en menighet utenfor DNK, påvirker kirken. Jeg tror at det store antallet kristne i strengere kirkesamfunn enn DNK er en medvirkende årsak til at de strengeste biskopene har sete i Bibelbeltet. Det oppgaven min ikke sier noe om er hvordan denne mekanismen faktisk skjer, noe som krever videre studie.

Det siste viktige bidraget mitt er hvordan jeg bruker teorien om religiøs kapital til å forstå hvordan det kristne Oslo-markedet har endret seg fra etterkrigstiden frem til i dag. Det som kanskje har kjennetegnet kristne miljøer mest de siste årene, har vært at de forskjellige konfesjonene er blitt mye likere i uttrykksform uten at det har resultert i tilsvarende tilnærminger på dogmatiske spørsmål. Med utgangspunktet i at kunnskap om og kjennskap til religion kan forstås som en form for humankapital, argumenterer jeg for at økt tilgang på informasjon kan gjøre menighetsbytte mindre kostbart noe som resulterer i flere bytter. Menighetene reagerer på dette og fokuserer på å tiltrekke seg medlemmer på andre måter enn det de har gjort før.

For meg er det viktig å vise at religionsøkonomi kan bedre forståelsen av både mikro- og makro-forhold i religion. Jeg har derfor delt analysen min i to. Første del handler om norsk kirkehistorie og hvordan endringer i institusjonelle forhold har påvirket forkynnelsen i DNK. Den andre delen prøver å analysere menigheter med en litt mer uformell økonomisk analyse.

Oppgaven begynner med en presentasjon av nyere norsk kirkehistorie som er nødvendig for å forstå analysen som følger. I analysen tar jeg utgangspunkt i Barros og Garoupa (2002) sin modell og viser hvordan de institusjonelle endringer i løpet av 1800-tallet har

⁶Se underkapittel 5.2, 5.5. og 5.6.

påvirket DNKs forkynnelse. Videre utforsker jeg modellen ytterligere og gjøre flere egne utvidelser av modellen som er interessante. Jeg gjør så et sprang over til å analysere det kristne Oslo-markedet. I analysen gjør jeg et forsøk på å forstå utviklingen av det økumeniske samarbeidet mellom menighetene før jeg gjør en analyse av Storsalen menighet og hvordan den kan forstås som en klubbmenighet. Oppgaven avsluttes med en konklusjon og oppsummerende kommentarer.

Del I

Det norske kirkelandskapet

2 Norsk kirkehistorie

Siden kristendommen kom til Norge for over 1000 år siden, har den vært en viktig del av det norske samfunnet. Ingen andre institusjoner, med unntak av kongehuset, har vært med oss helt frem til i dag, og en fremstilling av kirkens historie i denne sammenheng må nødvendigvis være overfladisk. Likevel er et riss av nyere norsk kirkehistorie nødvendig for å motivere og for å tjene som virkelighetssjekk for en teoretisk samfunnsvitenskaplig analyse. Til forskjell fra andre innenfor religionsøkonomilitteraturen vil jeg ikke snakke om eldre kirkehistorie,⁷ men fokusere på nyere kirkehistorie fra omkring år 1800 og frem til i dag. Hoveddelen av fremstillingen vil bygge på boken *Norsk kirkehistorie* (Oftestad et al., 2005) som i dag brukes som pensum i innføring i kirkehistorie ved Menighetsfakultetet. Formålet er å gi et oversiktsbilde over norsk kirkehistorie fra 1814 og frem til i dag for å gi et bakteppe for resten av oppgaven. Et slikt riss av historien må være selektivt, og det er gjort bevisste valg av hva som er tatt med for å underbygge historien som jeg ønsker å fortelle. Jeg har likevel prøvd å gi et korrekt bilde av historien, men for mer utfyllende lesning anbefales Oftestad et al. (2005).

2.1 Kristendommen i Norge etter 1814

Den norske grunnloven av 1814 ble utformet innenfor en kirkelig-religiøs innramming. Valget av grunnlovsforsamlingen på Eidsvoll ble gjort i kirkene rundt om i landet, og selve forhandlingen ble innledet av en gudstjeneste (Oftestad et al., 2005). Den norske grunnloven var blant de mest liberale i Europa da den ble skrevet, i spørsmål som ytringsfrihet, eiendomsrett og adelens stilling. I religiøse spørsmål var den mer konservativ. En luthersk kristendom der staten og kirken hadde gjensidig påvirkning på hverandre, lå til grunn for hvordan eidsvollmennene tenkte om religiøse spørsmål. Grunnlovens paragraf 2 slo fast at den evangelisk-lutherske tro skulle være staten Norges offisielle religion, og at konge og embetsmenn skulle bekjenne seg til troen. Kirken beholdt også sine eiendommer, og de kirkelige domstolene ble bevart. I all hovedsak ble det heller ingen endring i kirkens stilling ved overgangen til unionen med Sverige (Oftestad et al., 2005).

⁷Eksempler er analysen av kirkeskismaet i Barros og Garoupa (2002) og Ekelund et al. (2006).

Kirkens rolle i staten

I det nye Norge utgjorde embedsstanden ryggraden i statsapparatet, og presten var ofte statens forlengede arm ut i landet. Presten hadde to roller, den ene var å være “far” for sine sognebarn, den andre var å forvalte de oppgaver som staten hadde gitt han. Denne dualiteten og dialektikken ser vi igjen i dag, der prester fortsatt er embetsmenn betalt av staten, men skal samtidig være forkynnere og leder av menigheten. Kirken var strengt regulert, og det å bryte kirkeloven var en alvorlig forbrytelse.

Statskirke under press

Selv om den nye grunnloven fortsatt sikret kirken innflytelse, la den samtidig et gryende press på statskirkens monopol på religiøs utøvelse i Norge. Den lavkirkelige predikanten *Hans Nielsen Hauge* hadde gjennom om sin virksomhet som forkynner utfordret den bestående kirken nok til å bli fengslet i perioden 1804-1814 for sin virksomhet. Hauges forbrytelse var blant annet brudd på den såkalte konventikkelplakaten som forbød å holde religiøse samlinger uten sogneprestens tillatelse. Hauge sto for en radikal pietisme og gudstro, og hans bevegelse har preget norsk kirke og samfunnsliv helt frem til i dag. Hauge-bevegelsen fikk stadig mer innflytelse gjennom 1820- og 1830-tallet. Denne formen for kristendom var sterkt preget av bot og synd og fokuserte mye på behovet for omvendelse.

Opplysningstiden med sin rasjonalisme begynte å få større innflytelse og truet dermed kristendommens monopol på å tolke og forstå verden. De norske prestene hadde alle fått sin utdanning ved Københavns universitet, og en av de mest innflytelsesrike teologene på denne tiden var den danske teologen *Nikolaj Frederik Severin Grundtvig*, som var en sterk motstander av opplysningstidens rasjonalisme og vantro (Oftestad et al., 2005). Grundtvig sto for en kristendom som var mer allmen og med mindre vekt på omvendelse og arvesynd enn pietismen. Grundtvig var opptatt av å svare på den sekulære kritikken av kirken, og hans syn på Bibelen var mindre bokstavtro enn hva pietismen forfektet.

2.2 Opphevelse av konventikkelplakaten.

For Hauge-bevegelsens andre generasjon ble opphevelse av konventikkelplakaten en viktig kampsak (Oftestad et al., 2005). Hauge-bevegelsen anså seg som en del av den lutherske kirken, men ville i tillegg ha et religiøst “vennefellesskap”. Konventikkelplakaten forbød denne type samlinger. Selv om Haugianerne var for en fjerning av konventikkelplakaten, var de motstandere av en mer generell religionsfrihet og at andre ikke-lutherske bevegelser skulle få tilgang til Norge (Oftestad et al., 2005). Fjerningen av konventikkelplakaten i 1842 og den nye dissenterloven i 1845 ga grobunn for nye religiøse felleskap i Norge.

2.3 En ny religiøs flora

Etter opphevelsen av konventikkelpakaten ble det rom for et større mangfold av kristne kirkesamfunn i Norge. Det som kjennetegner alle disse menighetene, er at de var mer homogene og tilbød en mer “levende kristendom” enn hva DNK kunne tilby (Oftestad et al., 2005). Flere av kirkesamfunnene drev intens misjonering, og i tiden fra 1880 og frem mot første verdenskrig så Norge en rekke lavkirkelige vekkelser. Blant de første kirkesamfunnene som etablerte seg i Norge, var Metodistene, de ble etablert etter impulser fra sjømenn som kom til Norge og hadde møtt kirkesamfunnet på sine reiser (Oftestad et al., 2005). Metodistene tilbød en lys og radikal kristendom som var forskjellig fra den mer dystre lutherske forkynnelsen i DNK. Samtidig var Metodistene strengere enn DNK når det gjaldt alkohol og det å ta avstand fra den “verdslige” verden. Ofte var overgangene mellom de mest strenge delene av DNK og de nye menighetene ganske uklare. Lammers-bevegelsen hadde som mål å vekke kirken til tro igjen gjennom utstrakt bedehusbygging. Bevegelsen opplevde å være i skjæringen mellom DNK og det å bryte ut, noe som førte til at det i Misjonsforbundet, som var bevegelsens organisasjon, etterhvert var frihet i spørsmål om medlemskap i DNK. Et annet eksempel er pinsebevegelsen, som i sin opprinnelige form ønsket å virke innad i forskjellige kirkesamfunn og bidra til en vitalisering av troslivet. Pinsebevegelsen endte opp med å starte sitt eget kirkesamfunn i 1917.

2.4 Kirkestriden

Med etableringen av nye kirkesamfunn som ikke hadde DNKs sterke bånd til staten, oppsto det også en gryende reformbevegelse innad i DNK. Ønsket var at DNK i mindre grad skulle være styrt av staten og bundet av politikeres meninger (Oftestad et al., 2005, s 241). I forbindelse med valgene i 1909 og 1912 var reformbevegelsen på sitt sterkeste og hadde egne tidsskrift og en tverrpolitisk organisasjon. Reformbevegelsen hadde sterkest oppslutning blant prestene og i indremisjonen, mens motstanden var sterkest blant radikale teologer og lekmannsbevegelsen. Motstanden var først og fremst begrunnet i en frykt for at mer ortodokse grupper skulle ta kontroll over DNK. Staten ble derfor ansett av reformmotstanderne som en beskyttelse mot flertallet. Det kom ingen frislipp av DNK, men med innføringen av menighetsråd i 1920 fikk DNK sine demokratiske reformer. Konfliktnivået var høyt mellom de forskjellige fraksjonene i DNK frem mot første verdenskrig. Det var også store teologiske spenninger mellom de forskjellige bibelsynene. Striden resulterte i etableringen av indremisjonens egen “presteskole” Menighetsfakultetet, som fikk full eksamensrett i 1913 (Oftestad et al., 2005, s 255). DNK ble dermed delt mellom to fraksjoner, en todeling som eksisterer fortsatt i dag.

2.5 To hovedkonfliktlinjer

De strenge

Med etableringen av den pietistiske Hauge-bevegelsen ble et skille tydelig i norsk kirkeliv. Selv om skillelinjene ikke er entydige, kan det være fruktbart å dele partene i DNK i to. Den ene siden ønsker seg en kirke som er “strengere” i den forstand at den krever større engasjement og forpliktelse fra sine medlemmer, enten det kommer i form krav til fromhet, et bestemt bibelsyn, omvendelse eller vilje til å ofre til kirkens sak. Utfordringen for denne delen av kirken har vært å kunne tilby et “strengt” nok program til de medlemmene som ønsker dette. Medlemmer som ønsker et strengere program, kunne alternativt velge et kirkesamfunn med et “strengere” program, som baptistene, pinsevenner og katolisismen.

De myke

Den andre delen av DNK er de som mener at det religiøse ikke nødvendigvis skal være så altomfattende som de mer “strenge” delene av kirken. Denne delen har gjerne et mer positivt syn på kultur og mer verdslige trekk i samfunnet. Der den strenge fraksjonen ofte har prøvd å distansere seg fra det verdslige samfunnet, har denne fløyen ofte inntatt en offensiv rolle i møtet med samfunnsutviklingen. Den drivende kraften i utviklingen for denne delen av DNK har vært opplevelsen av sekulariseringen av samfunnet og å demme opp for et fallende engasjement i kirken.

Denne splittelsen har utspring i forskjellige analyser i kirken. De strenge vil gjerne fokusere på at frafallet i kirken skyldes at kirken er uklar og viker fra Guds ord, mens de myke gjerne fremhever at DNK er blitt fremmed for dens medlemmer og at DNK må tilpasse seg samfunnet for å bevare medlemmer.

2.6 Kostbar splittelse

Alle medlemmer i DNK er forpliktet på kirkens bekjennelsesskrifter⁸ og er dermed forpliktet på den samme tro. Likevel er det, som nevnt over, forskjeller innad i kirken som har vært splittende i DNK. Det er derfor nødvendig å gi en forklaring på hvorfor kirken fortsatt er samlet. Det er to hovedgrunner til dette. DNK har nytt godt av statlige privilegier knyttet til monopolsituasjon på viktige ritualer som gravferd, bryllup og dåp. I tillegg har prester vært statlig betalte embetsmenn har vært viktig økonomisk for kirken. Det å bryte ut av DNK har dermed vært forbundet med å miste disse privilegiene. Den andre

⁸De tre oldkirkelige; den apostoliske, den nikenske, den athanasianske trosbekjennelse og de Lutherske; Confesso Augustana og Luthers lille katekisme.

hovedgrunnen er religiøs. Troen på en “hellig allmen kirke”⁹ er en sentral del av DNK sin lære, dermed vil det å bryte ut av kirken ikke være ønskelig. Etableringen av parallelle vennsamfunn i den pietistiske bevegelsen og pinsebevegelsens opprinnelige intensjon om å ha sitt virke innad i DNK er eksempler på dette. En samlet overbygning har også gitt mulighet til å moderere de mer ytterliggående kreftene i den andre fløyen. Et eksempel er at de forskjellige fraksjonene motsatte seg ansettelse av professorer med ytterliggående standpunkt ved Teologisk fakultet ved Universitetet i Oslo (Oftestad et al., 2005).

2.7 Politikken og kirken

Kirken og staten har formelt vært knyttet sammen siden reformasjonen i Norge. Dette har betydd at stat og kirke ikke bare uformelt, men også formelt har hatt påvirkning på hverandre. DNK er i dag regulert av Kirkeloven, regulerer hvordan kirken skal organiseres. Etter statskirkeforliket i 2008, som trådte i kraft etter grunnlovsendringene i 2012, ble statens innflytelse på DNK svekket. En av de mest markante endringene var at DNK nå velger sine egne biskoper uten mulighet for politisk innflytelse. Dette har vært et viktig stridspunkt i DNK. Før 2012 skjedde det flere ganger at staten utnevnte biskoper i strid med kirkens nominasjon. Den siste kontroversielle utnevnelsen var Erling Pettersen, som ble utnevnt som ny biskop i Stavanger i 2009.

Interne spenninger i DNK og etablering av nye kirkesamfunn har preget de siste to hundre årene i norsk kirkehistorie. Samfunnet har også endret seg drastisk med en demokratisering og liberalisering av samfunnet. Derfor er det interessant å forstå hvordan disse sammenhengene har utviklet seg og om en økonomisk analyse kan gi nye svar som den historiske ikke kan gi. Jeg håper leseren deler med meg en motivasjon for å forstå hvordan norsk kirkehistorie har utviklet seg og hvordan vi kan forklare den.

⁹Hentet fra den Apostoliske trosbekjennelsen

Del II

Rasjonelle religiøse aktører

Det har de senere år vært en økende interesse blant økonomer for å anvende økonomisk analyse på religion. Likevel, økonomer interesserte seg allerede 1800-tallet for sosiale fenomener, inkludert religion (Kumar, 2008). Religion har mange funksjoner og roller og er derfor også åpen for mange forskjellige tolkninger og forståelser. Dette er kanskje noe av grunnen til at økonomer så lenge styrte unna religion som forskningsfelt. Men *a priori* er det ingen grunn til at økonomisk analyse ikke skal kunne anvendes på religion (Kumar, 2008). Fra midten av 1980-tallet kom det stadig flere arbeider der økonomer diskuterte religion, men også i andre fagfelt som sosiologi begynte forskere å anvende rasjonell-aktør modeller på religiøse spørsmål. I 1998 publiserte Iannaccone den første oversiktsartikkelen innen religionsøkonomi og dermed etablerte det som en subdisiplin av økonomifaget. For økonomifaget er studiet av religion interessant fordi det gir informasjon om oppførsel utenfor markedet (Iannaccone, 1998). Økonomiske modeller kan brukes til å diskutere tro, normer og verdier, og hvordan disse påvirker økonomiske utfall for både individer og samfunn.

Iannaccone (1998) deler religionsøkonomi inn i tre studiefelt. Det feltet som denne oppgaven inngår i, er der mikroøkonomisk teori anvendes for å forstå religiøs adferd blant individer, samfunn og kulturer. Studiet av de økonomiske konsekvensene av religion er den andre hovedretningen som økonomer har viet størst interesse. Herunder hører Webers banebrytende arbeid om den protestantiske arbeidsetikken, og i Norge har Mersland et al. (2012) undersøkt forskjellen på kristne og sekulære mikrofinansinstitusjoner. Den siste retningen er hva Iannaccone omtaler som religiøs økonomi. Religiøs økonomi er mest opptatt av evalueringen av økonomiske utfall og tenkemåter fra et religiøst perspektiv, og dette feltet har stort sett vært dominert av filosofer og teologer (Iannaccone, 1998).

Siden det ikke eksisterer et marked for religion i ordets rette forstand, vil økonomi bare tilby metaforer for å forstå religion (Kumar, 2008, 59). Metaforen disiplinerer leseren og forskeren og skaper et inntrykk av realisme som gjør bruk av enkle partielle modeller akseptable (Gomez og Moore, 2006, 210). Slik kan økonomifaget gjennom metaforer og språk øke forståelsen av religion som fenomen.

3 Homo economicus i det religiøse rom?

3.1 Hva er Gud, religion og religiøsitet?

Noe av det mest problematiske for økonomer når de skal analysere religion, er spørsmålet om det finnes noe overnaturlig. Det å modellere Gud eller religion må implisere en slags tro på eksistensen av en gud. De færreste vil hevde at dette er noe økonomer kan noe om, selv om Heckman (2010) har gjort et humoristisk forsøk på å forstå Guds nyttefunksjon. Motsatt vil antakelsen om at Gud ikke kan eksistere være vel så problematisk. Det vil bety at religion er et slags bedrag av sansene og at religiøse har preferanser som er lite forenlig med vanlig økonomisk teori. Så hvordan skal økonomer forholde seg til Gud i analysen av religion. I boken *The marketplace of Christianity* løser Ekelund et al. (2006, 48) problemet:

“Whether God is some exogeneous force independent of human beings or whether God is a product of evolution as an endogeneous creation of the human brain vital to survival [or whether God is an innocuous, but persistent, by-product of evolution] is beside the point of economic inquiry. A demand curve for magic and/or religion may be generated in either case.”

Så vi kan uten å ta stilling til Guds eksistens gjøre analyser av religion for å forstå hvordan Gud og religion påvirker mennesker.

Et annet beslektet spørsmål er: Hva er religion? Litteraturen innenfor religionsøkonomi bruker ikke en fast definisjon. Av og til inkluderes fenomener som New Age som kan redusere religion til bare en klubb, og noen inkluderer for få religioner, som Azzi og Ehrenberg (1975) som i praksis ekskluderer alle ikke-abrahamske religioner (Kumar, 2008). Hvordan definere religion og hvem som er religiøse må, om ikke besvares, så i hvert fall diskuteres (Kumar, 2008). Iannaccone (1988) prøver å definere religion og sekter spesielt ut fra hvordan de skiller seg fra mer sekulære former, men det er problematisk å bare si hva religion ikke er. Kumar (2008) hevder at religioner har flere dimensjoner (gudseksistens, liv etter døden, antall guder, etc) og at religioner skiller seg fra hverandre og sekulære ved kjennetegn på disse dimensjonene. Sammen gir disse dimensjonene et rammeverk for å forstå religion, men klare definisjoner mellom hva som er religion og hva som bare er tro er vanskelig.¹⁰¹¹

Hvordan og hvorfor religiøsitet finnes, er viktig å tenke på før vi overhodet begynner med en formell analyse av religion. Psykologer, historikere, sosialantropologer og flere andre fagretninger har prøvd å besvare hvorfor mennesker er religiøst. Ekelund et al. (2006) ar-

¹⁰Dette problemet vil jeg se nærmere på i diskusjonene om dummy-kirken i del 4.

¹¹Skille mellom religion og tro kan virke kunstig, men religion kan forstås som et trossystem.

gumenterer for hvordan religiøsitet oppsto og utviklet seg gjennom menneskelig utvikling, og at religion var et forsøk på å forstå og kontrollere virkeligheten. Det er i psykologifaget en pågående debatt om hvordan religiøsitet oppstår i hjernen og om religiøsitet er “programmert” i mennesket fra fødselen av, eller om religiøsitet oppstår som en respons på en opplevd virkelighet (Bentzen, 2013; Ekelund et al., 2006, 46). Bentzen (2013) forsøker å forutsi hvordan religiøsitet oppstår gjennom å se hvordan naturkatastrofer påvirker en befolknings religiøsitet.

3.2 Hva etterspør en kirkegjenger?

Hva mennesker ønsker å få ut av tilknytning til religion, er kanskje det viktigste spørsmålet økonomer bør stille seg når de skal analysere religion. Derfor er det interessant å se nærmere på hvordan vi tenker om etterspørsel for religion og religiøse goder. Det er to hovedretninger av etterspørselsmodeller for religiøse goder. Den ene bygger på teorien om humankapital, den andre bygger på teori om husholdningers produksjon. Det er likevel ingen av modellene som forklarer hvorfor slike goder blir etterspurt og dermed heller ikke hvorfor vi har kirker *per se* (Barros og Garoupa, 2002).

Et annet nødvendig spørsmål er, hva er det religiøse godet? Det religiøse godet er ikke observerbart i noe marked, og det finnes ikke noen allmen markeds plass der disse handles.¹² Det er to måter å klassifisere religiøse goder på. Den ene er goder som er forbundet med livet her på jorden. Det kan være fellesskap, musikk, inspirasjon, goder som også tilbys av andre typer fellesskap som fotballag og selvhjelpskurs. Å sammenligne kirken med andre tilbydere av disse godene har noen fordeler fordi det gjør det mulig å sammenligne et religiøst fellesskap med andre som tilbyr slike goder. Men målfunksjonene for en menighet og et idrettslag er sannsynligvis fundamentalt forskjellig.

Det andre godet er det rent religiøse, som vi må anta bare en kirke eller religiøs organisasjon vil tilby. Denne typen goder er gjerne det mest interessante. For hvis denne typen gode er etterspurt av alle eller en andel av befolkningen, så finnes det en etterspørsel etter religion. Hvis dette godet faktisk eksisterer og er vesensforskjellig fra det mer verdslige godet, så er det tilstrekkelig for å motivere etterspørselen etter et religiøst fellesskap (Kumar, 2008, s. 9).

Det kan være vanskelig å lage et skille mellom det religiøse og det sekulære godet som kirker tilbyr. Det kan være fordi det er vanskelig å avgjøre om kirkegjengeren liker lovsangen i menigheten fordi musikken er bra eller fordi kirkegjengeren får en religiøs opplevelse. Det kan og være fordi et verdslig gode gis religiøs betydning, et eksempel er diakonal tjeneste

¹²Man kan likevel spørre seg om noe av forbønnstjeneste og TV-evangeliseringen faktisk er salg av et religiøst godet.

som er et sekulært gode, men fordi det utføres i en religiøs kontekst også får religiøs verdi.

Det religiøse godet kan være et klubb gode, et privat eller et kollektivt gode. Økonomisk teori klarer å håndtere analyser av alle disse formene for goder, men har større vanskeligheter med å håndtere dem i samme modell. Det er derfor viktig at en ser på det dominerende trekket ved godet og tilpasser analysen deretter (Ekelund et al., 2006, 49). Derfor er en komplett modell for å forstå religion ikke mulig innenfor dagens mikrøkonomiske ramme, men det er fullt mulig å lage meningsfulle partielle analyser.

Husstandens religiøse produksjon

Azzi og Ehrenberg lanserte i 1975 en modell for husholdningers allokering mellom verdslige og religiøse goder. Artikkelen markerte starten på dagens religionsøkonomi. I modellen velger konsumentent mellom å bruke tiden sin på et religiøst eller verdslig gode for å maksimere nytten over hele livsløpet *og* livet etter døden.

I denne modellen velger personer å allokere tiden sin mellom to goder, et sekulært konsumgode og et religiøst gode, der formålet er å maksimere nytten i livsløpet, men også i et liv etter døden. Modellen antar at det religiøse godet bare blir konsumert i livet etter døden og at kirkegang ikke har noen nytte i dette livet. I modellen er motivasjonen for å være religiøs konsum av det religiøse godet etter døden, noe som legger strenge begrensninger for hvordan religiøsitet skal inngå i modellen (Iannaccone, 1998). Husholdningene har følgende kvasikonkave nyttefunksjon

$$U = (C_1, C_2 \dots C_t, q) \tag{1}$$

hvor C_t er konsum av det verdslige godet i periode t for husholdningen. q er nåverdien av avkastningen fra livet etter døden som avhenger av husholdningens tidsbruk på religion under livsløpet. Nytten blir så maksimert over hele livsløpet. Tiden fordeles mellom arbeid, husarbeid og kirken. En av hovedresultatene fra Azzi og Ehrenberg (1975) er at religiøs aktivitet tiltar med alderen. Grunnen er at det religiøse godet ikke akkumulerer renter og dermed øker i verdi over tidsløpet. En annen viktig implikasjon er at penger og tid brukt på religion er substitutter. Modellen er blitt mye kritisert både fordi noen av resultatene har dårlig empirisk belegg, og fordi noen av de teoretiske antagelsene er problematiske.¹³ Iannaccone fremhever likevel modellen som viktig, både fordi den er den første formelle modellen til å forklare religiøs adferd, og fordi den er utgangspunktet for andre modeller med bredere og andre antagelser (Iannaccone, 1998).

¹³For en mer utfyllende drøftelse se Kumar (2008) side 108-112.

Religiøs humankapital

Hvor stor nytte agenten har av å benytte seg av det religiøse godet, avhenger ikke bare av input som tid og penger i godet. Intuitivt kan man si at nytten av religiøse ritualer, teologien, sosialt nettverk og andre goder knyttet til det å være religiøs er økende over tid. Det kan være at forståelsen av ritualer gir mer mening etterhvert enn hva det gjør i starten (Iannaccone, 1998). Et eksempel kan være det kristne nattverdsritualet. Selv om nattverden gis forskjellig tolkning og betydning innenfor forskjellige trosretninger, er den opplevde nytten av godet større enn bare det å spise brød og drikke vin. Nattverden gis en større mening, og denne kan være tidkrevende å lære eller å forstå. Et annet eksempel kan være at verdien av å være med i menigheten kan øke over tid, det kan være at man blir tildelt tillitsverv eller at kirken belønner trofasthet til kirken gjennom å forkynne at det tar tid å bygge opp et forhold til en gud.

Religiøs kapital er gjerne helt eller delvis spesifikk til kirken. Selv om Den Norske Kirke har delvis de samme bekjennelsesskrifter som norske pinsevenner vil nattverds- og dåpssyn være forskjellig.¹⁴ Religiøs kapital er ofte tillært gjennom foreldre eller menigheten. I norsk sammenheng er søndagsskole eller forskjellige typer ungdomsarbeid som klubber og kor vanlige eksempler. Hva som gjør religiøse mønster så vedvarende, er det flere teorier om. Ifølge humankapitalmodellen vil spesifikk religiøs kapital og lang depresieringstid forklare dette (Barros og Garoupa, 2002; Iannaccone, 1998). Chaves og Montgomery (1996) åpner derimot for at vinklingeffekter kan forklare hvorfor folk blir i samme type menigheter.¹⁵

3.3 Hvordan kan vi forstå kirker?

For å fullføre en økonomisk modell for religion gjennstår det å definere en tilbudsside. Ekelund et al. (2006, 63) viser at sjamaner og prester tilbød en kontakt med gudene og utgjorde demed den enkleste formen for kirke vi kan tenke oss med en geistlig og en mindre menighet eller følgere. Den katolske kirken som er en av verdens største og eldste institusjoner, utgjør den andre delen av skalaen. Moderne mikroøkonomisk teori prøver å besvare hvordan vi kan forstå begge disse aktørene. Særlig den katolske kirken er et hyppig analyseobjekt (Barros og Garoupa, 2002; Ekelund et al., 2006). Smith (1776, 809) brukte et økonomisk rammeverk til å tolke og forstå hvordan religiøse aktører oppførte seg, og brukte mye tid på å hylle den presbyterianske kirkens organisering fordi den tilpasset seg en endret konkurransesituasjon. Iannaccone (1998) klassifiserer i brede termer to måter vi kan forstå kirker på.

¹⁴De deler de oldkirkelige bekjennelsesskriftene.

¹⁵Min oversettelse av det engelske ordet “framing effects”. En vinklingseffekt er en kognitiv predisposisjon der folk reagerer forskjellig på et valg om det er presentert som et tap eller en gevinst.

Kirker som profittmaksimerende bedrifter

Vi kan se på kirker som profittmaksimerende bedrifter som maksimerer nytten for presteskapet eller en elite. Denne type modeller brukes for å forstå hvilken insentiver presteskap står overfor, og for å tolke strategisk adferd blant sentrale aktører. Et eksempel på en slik modell er Cosgel og Miceli (2013), som prøver å forstå kirkens og statens ønske om å samarbeide for å sikre egen legitimitet. Stark og Bainbridge (1985, 177-188) argumenterer for at entrepenørånd er avgjørende for etablering av menigheter. Det brukes og teori med sitt utspring i studien av industriell organisering for å prøve å forstå forskjellige aspekter av hvordan kirker organiserer seg (Iannaccone, 1998).

Kirker som klubber

En utvidelse av teorien om husholdningens religiøse produksjon er at kirken er til for medlemmenes gjensidig nytte. I økonomisk teori omtales dette som klubber. Kirker tilbyr et klubbkode til sine medlemmer.¹⁶ Nyttens kirkemedlemmene får fra medlemskapet avhenger ikke bare av hva husholdningen selv investerer, men også av hva andre kirkemedlemmer bidrar med. Til forskjell fra vanlige klubbkodeteori er det nettverksekskternaliteter av andre medlemmenes deltagelse.¹⁷ Formelt blir husholdningens nyttefunksjon

$$R = R(T_R, X_R, S_R; Q)$$

der Q er nettverksekskternaliteten (Iannaccone, 1998). Hvor stor Q er, blir ikke bestemt av modellen, men det er rimelig at Q følger av kvaliteten på kirken, antallet medlemmer og hva som er optimal størrelse på en kirke.

Intuisjonen bak en slik tilnærming er at det fanger opp at fellesskapet er en viktig del av det religiøse livet. Hvor entusiastisk og dedikerte medlemmene er, hvor varmt tar de i mot nye medlemmer, og hvor bra lovsangen, er kan spille inn når husholdninger velger sin kirketilhørighet. Det viktige for menighetene er da å sørge for at alle medlemmer bidrar mest mulig til fellesskapet, og at ingen er gratisspassasjerer.

¹⁶Et klubbkode er et ikke-rivaliserende gode, men som brukere kan ekskluderes fra.

¹⁷I vanlig klubbteori er kø et problem, men i denne modellen øker nytten av godet med andre medlemmers deltagelse.

Del III

Applikasjon av teori på historie

4 Modellen til Barros og Garoupa

Barros og Garoupa (BG) publiserte i 2002 artikkelen “An economic theory of church strictness” (Barros og Garoupa, 2002). BG bruker i sin analyse en modell som har sin styrke i sin enkelhet og sterke intuisjon. Jeg vil her presentere modellen og noen av hovedbidragene til BG. Videre vil jeg vise hvorfor denne modellen er velegnet til å analysere og forstå tendenser i nyere norsk kirkehistorie. Denne delen avsluttes med noen mulige utvidelser og drøfting av noen av modellens antakelser.

4.1 Kirkegjengerne

Den grunnleggende antagelsen i modellen er at religiøse preferanser kan representeres i én dimensjon, som BG definerer som religiøs strenghet. Hvor strengt et kirkesamfunn er, er en bra dimensjon fordi den har en sterk intuitiv forklaringskraft, på samme måten som høyre-venstre aksene innen statsvitenskapen (Barros og Garoupa, 2002). På en skala for religiøs strenghet representerer plasseringen på skalaen kirkegjengerens egne preferanser for religiøs strenghet.¹⁸ Formelt vil kirkegjengeren ha en preferanse x som tar en verdi mellom 0 og 1. En verdi på 1 representerer et ønske om maksimal strenghet, mens 0 vil innebære å ikke være religiøs. Selv om strenghetsbegrepet har en sterk intuitiv forklaringskraft, har det også betydelige svakheter. En av de viktigste er at det ikke skiller mellom strenghet i oppførsel og strenghet i doktriner (Kumar, 2008). Disse er ofte korrelerte, men ikke perfekte, og det gjør at modellen ikke alltid kan gi en presis plassering av kirkesamfunn i forhold til hverandre. Preferanser er fordelt etter tetthetsfunksjonen $g(x)$ og fordelingsfunksjonen $G(x)$ over $[0, 1]$. Jeg vil, såfremt ikke annet er oppgitt, anta at preferansene følger en uniform fordeling, dvs. at $G(x) = x$ og $g(x) = 1$ for alle $x \in [0, 1]$. Det finnes bare ett gode i denne modellen. Kirkegjengeren avgjør dermed bare hva slags variant av godet hun etterspør og ikke om hun ønsker seg et annet gode. Avveiningen mellom tid brukt i kirken og tid brukt andre steder blir ikke berørt i denne modellen.

Det religiøse godet y er verdien som kirkegjengeren får av å være tilknyttet en kirke. Det religiøse godet har samme verdi for alle kirkegjengerne. Antakelsen kan virke usannsynlig siden kirkegjengere i strenge kirker ofte bruker mer tid på å være religiøs enn kirkegjengere

¹⁸Delkapittel 2.5 kan gi noe bredere intuisjon

i mindre strenge kirker. Derimot skiller ikke denne modellen mellom medlemskap og det å delta i en kirke. Individene gjør bare en vurdering av om de vil være medlem, ikke hvor mye tid eller ressurser de vil bruke på medlemskapet. Det er ikke bare teologisk innhold eller kommunisert strenghet som skiller menigheter fra hverandre. Kirker differensierer seg fra hverandre i andre dimensjoner også, som musikk, liturgi og tidspunkt for møtet. Disse aspektene er ikke en del av modellen heller, siden det bare er mulig å konkurrere i én dimensjon.

Et siste punkt er at kirkegjengerens preferanser i modellen er konstante og veldefinerte. Motivet for dette er at modellen først å fremst prøver å forklare kirkenes adferd. Senere vil jeg drøfte hvordan endringer i fordelingen av preferanser og verdien av det religiøse godet påvirker resultatene i modellen. Det er flere grunner at vi kan anta at preferansene er konstante på kort sikt. Humankapital, kostnader ved å forplikte seg og tapsaversjon impliserer alle at kirkegjengerens preferanser er konstante (Iannaccone, 1998; Kumar, 2008).

4.2 Kirkene

Kirkene i vår modell kan kostnadsløst velge plassering a langs strenghetsskalaen. Kirken(e) tilbyr et klubb gode til alle sine medlemmer som har samme verdi y for alle kirkegjengerne. Kirkene opptrer dermed som en velmenende planlegger der nytten til alle medlemmene maksimeres. Formelt blir dette summen av all nytte til medlemmene som en følge av det å være medlem, minus kostnaden av å knytte seg til en menighet. Denne kirken er en type klubbkirke som er drøftet tidligere.

Det er ikke nødvendig at kirken skal forstås som en klubbkirke. BG drøfter at flere typer målfunksjoner er mulig uten å måtte endre modellen. Hvis kirken bare bryr seg om tilbedelse og tilbedelse er en funksjon av kirkegjengernes velferd, kan vi bruke modellen uendret. En annen mulighet er at kirken ønsker å maksimere velferden til ikke bare medlemmene, men også ikke-medlemmene. Selv om dette er en interessant mulighet, er den problematisk fordi den impliserer en kirke verdsette noen kirkegjengere mer når de velger å være medlem av en annen kirke enn når de er medlem av kirken (Barros og Garoupa, 2002). I BG vil dette være tilfelle fordi kirken er positiv til en etablering en sekt eller en dummy-kirke når etableringen reduserer transportkostnadene for de medlemmene som slutter å være medlem av monopolkirken.

For en kirkegjenger med preferanser (x) for strenghet mindre enn kirkens plassering på strenghetsskalaen (a) vil det være en kostnad $t(a - x)$ for å slutte seg til kirken, mens en kirkegjenger med x større enn a vil da ha $t'(x - a)$. BG har ingen rangering mellom t og t' . Hvis $t < t'$, er kostnaden ved å slutte seg til en kirke strengere enn ens egne preferanser

høyere enn kostnaden ved å slutte seg til en kirke som er mindre streng enn det man foretrekker. Det kan være at budskapet som forkynnes i menigheten, er forskjellig fra det kirkegjengeren ønsker. Dette kan gi en redusert nytte for kirkegjengeren og er det som benevnes som transportkostnader i denne modellen. Det motsatte tilfellet der $t' < t$ er også mulig og gir da motsatt resultat.¹⁹ Antakelsen om asymmetriske kostnader er ikke avgjørende for analysen, men er likevel interessant. Asymmetriske kostnader kan fange opp forskjellige krav til tidsbruk hos myke og strenge kirker. Hvis det å være medlem i en streng kirke krever mer tidsbruk enn å være medlem i en myk kirke, vil dette kunne forklare asymmetrien. Eventuelt kan det å velge en mykere kirke enn foretrukket være forbundet med større risiko enn å slutte seg til en streng menighet.²⁰

4.3 Monopolkirke med obligatorisk medlemskap

Med tilbudssiden og etterspørselssiden definert gir BG forskjellige eksempler på hvordan denne modellen kan brukes til å analysere strategisk adferd blant religiøse aktører. La oss først anta at vi har en monopolkirke der medlemskap er obligatorisk for hele befolkningen. Målfunksjonen til monopolkirken sammenfaller da med den totale nyttefunksjonen for befolkningen. Målfunksjonen for monopolkirken når den har strenghet a er i dette tilfellet:

$$\tilde{V} = \int_0^a [y - t(a - x)] g(x) dx + \int_a^1 [y - t'(x - a)] g(x) dx. \quad (2)$$

Det første leddet i (2) er den samlede nytten til alle kirkens medlemmer med x mindre a , og det andre leddet til alle medlemmene med x større enn a .

Ved en lineær transformasjon av \tilde{V} som følger av å dele på $t + t'$, kan kirkens målfunksjon skrives som

$$V = \int_0^a [v - \alpha(a - x)] g(x) dx + \int_a^1 [v - (1 - \alpha)(x - a)] g(x) dx, \quad (3)$$

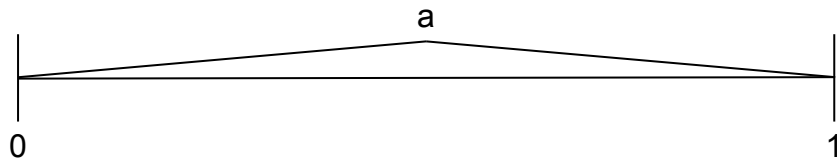
hvor $V = \tilde{V}/(t' + t)$, $v \equiv y/(t + t')$ og $\alpha \equiv t/(t + t')$. For å forenkle analysen noe antar jeg at $v > 1$.²¹ Dette innebærer at alle har en positiv nytte av å være medlem i en kirke uansett hvor streng kirken er, og at $V > 0$.

Førsteordensbetingelsen for monopolkirken, maksimert med hensyn på a , blir da

¹⁹For mer om effektene av asymmetriske transportkostnader se Barros og Garoupa (2002) og Nilssen (1997).

²⁰Kirkegjengeren kan tro at å være medlem i en streng kirke er forbundet med mindre risiko for å gå fortapt. Dette er konsistent med vanlige antakelser om risiko-averse konsumenter.

²¹I underkapittel 5.4 drøfter jeg tilfellet der v varierer.



Figur 3: Plassering av monopolkirken, a

$$V_a = - \int_0^a \alpha g(x) dx + \int_a^1 (1 - \alpha) g(x) dx = 0. \quad (4)$$

Med en uniform fordeling med $g(x) = 1$ blir den eksplisitte optimale plasseringen for monopolkirken

$$a^* = 1 - \alpha.$$

Under antagelsen at $t < (>) t'$ vil $\alpha < (>) 1/2$, slik at kirken er til høyre (venstre) for medianen.²² Så hvis $t < t'$, vil monopolkirken ta hensyn til at det er mer kostbart å velge en strengere(mykere) kirke enn foretrukket slik at monopolkirken velger å legge seg på en mykere linje enn hvis $t = t'$.

Denne enkle modellen gir oss et utgangspunkt for å diskutere utviklingen i DNK, særlig på 1800-tallet. Situasjonen skissert ovenfor har nok aldri i sin rene form eksistert i Norge selv om DNK hadde stor innflytelse og “alle” var medlem av kirken. Jeg vil i fortsettelsen følge BG sin fremstilling og tillate at mennesker kan velge å ikke være medlem av en kirke, og at de er medlemmer i et annet kirkesamfunn enn monopolkirken. Formålet er å vise hvordan institusjonelle endringer for DNK har ført til store endringer, ikke bare i hvordan DNK er organisert og dens oppslutning, men også i hva slags type kristendom som forkynnes. Det er vanskelig å sette presise årstall på når de institusjonelle endringene fant sted, men det er klart at endringene skjedde fra 1850 og utover århundret.

4.4 Monopolkirke uten obligatorisk medlemskap

BG introduserer i modellen muligheten for å ikke være medlem i kirken. I modellen gjøres dette ved å introdusere en dummy-kirke, eller en ikke-kirke, som plasserer seg på 0 på strenghetsskalaen.²³ Den eneste forskjellen mellom dummy-kirken og monopolkirken i modellen er graden av strenghet; verdien av det kollektive godet som tilbys, er den samme.

²²Husk at $\alpha = t/(t + t')$

²³Jeg vil utover oppgaven kalle kirken med strenghet 0 for dummy-kirken.

Kirkegjengerne kan nå velge hvilken menighet de ønsker å være medlem av. De med preferanser som er strengere enn monopolkirkens plassering a vil alltid velge å fortsatt være medlem av monopolkirken. Til venstre for monopolkirken vil det finnes en kirkegjenger som er indifferent mellom å være med i monopolkirken og i dummy-kirken. Preferansen for den indifferente kirkegjengeren er i punktet \tilde{x} der $v - \alpha(a - \tilde{x}) = v - (1 - \alpha)(\tilde{x} - 0)$, som er $\tilde{x} = \alpha a$. Den nye målfunksjonen for monopolkirken er da

$$V' = \int_{\alpha a}^a [v - \alpha(a - x)] g(x) dx + \int_a^1 [v - (1 - \alpha)(x - a)] g(x) dx$$

$$V' = V - \int_0^{\alpha a} [v - \alpha(a - x)] g(x) dx \quad (5)$$

Det nye leddet i kirkens målfunksjon er tapet for kirken som følger av at medlemskap ikke lenger er obligatorisk. Kirken dekker ikke hele befolkningen, og de som er utenfor kirken, blir dermed ignorert. Førsteordensbetingelsen er nå

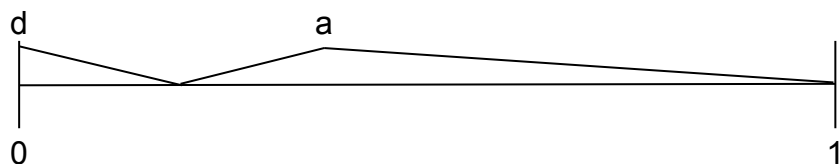
$$V'_a = V_a - \alpha [v - \alpha(1 - \alpha)a] g(\alpha a) + \int_0^{\alpha a} \alpha g(x) dx = 0 \quad (6)$$

Ved strengt indre løsning og med en ikke veldig stor v vil statskirken plassere seg strengt til høyre for 0 på strenghetsskalaen.²⁴ Det er fra modellen ikke klart om monopolkirken blir mer eller mindre streng som en følge av etablering av dummy-kirken. Det er to effekter som virker mot hverandre. Først vil monopolkirken tape noen medlemmer i den ene enden og monopolkirken kan redusere de gjenværende medlemmenes kostnader ved å bli strengere. Den andre effekten er at monopolkirken har et insentiv for å redusere tapet av medlemmer ved å legge seg på en mykere linje. Den eksplisitte løsningen for den uniforme fordelingen blir

$$a^{**} = \frac{1 - \alpha - \alpha v}{(1 - \alpha) [1 + (1 - \alpha)\alpha]}.$$

Om plasseringen av a^{**} ligger til høyre eller venstre for $1 - \alpha$, avgjøres av størrelsen på α og v . For $v > 1$ vil etableringen av en dummy-kirke medføre at monopolkirken blir mykere. BG argumenterer for at dette kan forklare at selv uten endring i religiøse preferanser kan opphevelsen av trosmonopol føre til at monopolkirken blir mindre streng (Barros og Garoupa, 2002).

²⁴Betingelse for positiv indre løsning er $v < (1 - \alpha) / [\alpha g(0)]$ og $g'(0) \geq 0$ (Barros og Garoupa, 2002).



Figur 4: modellen med dummy og monopol

Anvendelse

Utover 1800-tallet ble kravet om bekjennelse og tilhørighet utfordret (Oftestad et al., 2005), både fra haugianerne som ønsket seg større frihet fra DNK, og fra sekulære krefter som ønsket å begrense kirkens innflytelse i det norske samfunnet. Konfesjonsplikten blant embetsmenn var hyppig diskutert gjennom andre halvdel av 1800-tallet og ble fjernet i 1880-årene. Vi kan ikke klart si når medlemskap i DNK ikke lenger var obligatorisk. Det er likevel klart at de liberale strømningene i samfunnet, opphevelsen av konventikkelplakaten og fjerningen av bekjennelsesplikten for embetsmenn impliserte at det i løpet 1800-tallet ikke lenger var obligatorisk medlemskap i statskirken.

Modellen gir oss noen interessante forklaringer på utviklingen i det norske markedet for religion. Det første poenget er oppmykningen av DNK. Selv om opplysningstiden hadde fått fotfeste i Norge, var fortsatt de aller fleste nordmenn ikke berørt av denne. Det er ikke urimelig å tro at for store deler av befolkningen var gudstro og religion like viktig som det hadde vært 100 år tidligere. Modellen gir dermed en mulig forklaring for hvorfor DNK ble mer liberal utover 1800-tallet. DNK og de ledende skikkelsene i norsk kirkeliv ledet an i oppmykningen for å tilpasse seg den nye markedsituasjonen der medlemskap ikke lenger var obligatorisk.

Det andre poenget er at etableringen av et sivilsamfunn på siden av kirken begynte å utvikle seg. Arbeiderbevegelsens og andre organisasjoners tilbud om sosialt fellesskap kan tjene som det kollektive godet som kirken gjerne kunne tilby. Min analyse er at DNK ble mykere utover 1800-tallet for å tilpasse seg den økte konkurransen fra etableringen av ikke-religiøse fellesskap og svekking av kirkens monopol på verdenssyn.

Denne tilpasningen kom ikke uten kostnad for DNK. Som nevnt under 2.5 var det krefter innad i DNK som ikke ønsket denne tilpasningen. Dette kan forklares i modellen med økte transportkostnader. Tydeligst kommer denne uenigheten frem i utviklingen av Haugebevegelsen, som var en reaksjon på kirkens “åndelige slapphet”. Det var altså en voksende misnøye blant strengere kristne som kan forklare fremveksten av sekter, dette blir drøftet nedenfor.

Fra et policy-perspektiv har denne analysen et viktig innsikt. Den impliserer at institu-

sjonelle rammeverk er avgjørende for hvordan religiøsitet praktiseres og forkynnes i et land. Det er åpenbart at institusjonelle forhold påvirker organisering av kirkesamfunn. Analysen min går derimot videre, den antyder at hvilken lære som formidles av kirke-
ne, blir påvirket av institusjonelle forhold.²⁵ I BGs modell er tilpasningen øyeblikkelig og gjort uten kostnad. Dette er ekstreme antakelser, DNK er en stor instiusjon og har hindringer som bremser raske tilpasninger.²⁶ Derfor vil jeg hevde at endringen i DNK i lærespørsmål delvis bør forklares med endringen i institusjoner og ikke bare i endrede religiøse preferanser i befolkningen.

4.5 Etablering av nye menigheter og sekter.

Jeg har argumentert for at opphevelsen av obligatorisk medlemskap gjorde DNK mykere. Det er også andre endringer som i følge modellen kan medvirke til en oppmykning. At befolkningen skifter preferanser mot en mykere linje, eller at verdien av det religiøse godet blir mindre verdt, kan begge føre til at DNK flyttet seg til ble mykere. Ved at DNK ble mykere og medlemskap ble frivillig, ble det rom for etablering av en strengere kirke i forhold til DNK. BG ser på tilfellet med etableringen av en ny menighet. BG kaller en slik menighet for en sekt, og jeg vil holde meg til samme begrep (Barros og Garoupa, 2002). Generelt definerer BG en kirke som en bestemt del av kristendommen. En sekt er gjerne en organisert gruppe som har et strengere syn på lærespørsmål enn hva som er vanlig, og den er gjerne utgått fra en kirke. Jeg vil derfor videre utforske hva modellen sier om etablering av en sekt.

Siden sekten etablerer seg etter monopolkirken, kan vi betrakte dette som Stackelberg-konkurranse. I vår modell vil monopolkirken være Stackelberg-leder og sekten er etterfølgeren (Barros og Garoupa, 2002). BG argumenterer med at dette er en rimelig antakelse fordi monopolkirken intuitivt vil ha en større forpliktelse til sin plassering enn hva en sekt nødvendigvis vil. Jeg vil nedenfor se på tilfellet der monopolkirken konkurrerer med både dummy-kirken og en sekt. Spillet vil forløpe slik:

1. Sekten vurderer om den skal etablere seg i markedet. Hvis den ikke etablerer seg, slutter spillet og alt er som før. Hvis den etablerer seg, går spillet til trinn 2.
2. Monopolkirken forutser etableringen av sekten og plasserer seg strategisk med tanke på sekten.
3. Sekten velger strenghet b .

²⁵Kan tolkes som grad av strenghet. Spørsmål som hvor mye tid som skal brukes på religionen og hvor sterkt moralske spørsmål formidles.

²⁶Det utføres kirkevalg hvert andre år. Prester er ansatte og embetsmann og er vanskelige å bytte ut.

Betingelse og drøfting av når etablering av sekter og kirker vil inntreffe vil jeg se på i avsnitt 5.6. Med $v > 1$ og en etablert dummy-kirke vil sekten etablere seg til høyre for monopolkirken, siden det er her sekten vil kunne tiltrekke seg flest medlemmer. La a fortsatt definere plasseringen til monopolkirken og b være plasseringen til sekten. $j = (1 - \alpha)a + \alpha b$ representerer den indifferente kirkegjenger mellom a og b . Målfunksjonen for monopolkirken vil da være

$$V^A = \int_{\alpha a}^a [v - \alpha(a - x)] g(x) dx + \int_a^j [v - (1 - \alpha)(x - a)] g(x) dx,$$

og for sekten vil målfunksjonen være

$$V^B = \int_j^b [v - \alpha(b - x)] g(x) dx + \int_b^1 [v - (1 - \alpha)(x - b)] g(x) dx.$$

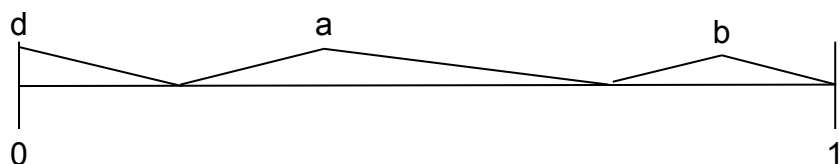
Hvordan kirkene plasserer seg, finner vi ved hjelp av baklengs induksjon. Først løses tilpasningen til sekten for en gitt plassering av monopolkirken \hat{a} . Førsteordensbetingelsen for sekten blir da

$$V_b^B = V''_b - \alpha [v - \alpha(1 - \alpha)(b - \hat{a})] g(j) + \int_0^j \alpha g(x) dx = 0$$

der V'' er definert som V , hvor a er erstattet med b . Deretter setter vi inn løsningen for sektens plassering $\hat{b}_a(a)$ inn i målfunksjonen til monopolkirken.

$$V_a^{A'} = V_a^A + V_b^A \hat{b}_a(a) = 0$$

Plasseringen av sekten (b) følger direkte av best-responsfunksjonen $\hat{b}(a)$. Monopolkirken tar med i beregningen hvordan sekten vil plassere seg når den velger sin plassering. Til forskjell fra i tilfellet der monopolkirken bare konkurrerte med dummykirken, må den nå også forholde seg til sekten. Siden $v > 1$, vil sekten være til høyre for monopolkirken, dette er rimelig fordi vi sekter har en tendens til å være lengre fra den generelle samfunnsnormen enn hva kirker er (Iannaccone, 1998). Det er to motstridende effekter som bestemmer den nye plasseringen for monopolkirken når sekten plasserer seg til høyre for monopolkirken. Siden sekten tar medlemmer fra monopolkirken, vil monopolkirken bli mer myk for å minimere kostnadene for de resterende medlemmene. Den andre effekten er at for å ikke tape for mange medlemmer til sekten, vil monopolkirken bli strengere.



Figur 5: modellen med dummy monopol og sekt

Anvendelse

Denne utvidelsen av modellen mener jeg er fruktbar fordi den forklarer hvorfor vi ser etableringen av mange mindre og strengere religiøse kirkesamfunn på slutten av 1800-tallet. Et eksempel på et kirkesamfunn som oppsto som en sekt som beskrevet over, er Misjonsforbundet. Selv om Misjonsforbundet delvis beholdt sin tilknytning til DNK, ble det etablert som en motvekt og som en reaksjon på oppmykningen av DNK. Det er vanskeligere å klassifisere alle nye etableringer av kirkesamfunn som sekter. Metodistene og Kvekerne kom til Norge med norske sjømenn som hadde møtt disse kirkene på sine reiser (Oftestad et al., 2005), og er dermed ikke nødvendigvis reaksjoner på DNK. Metodistene var derimot en mye strengere kirke enn DNK. Det kan være at profilen Metodistene valgte i Norge, ikke bare var importert fra utlandet, men også var påvirket av og relativ til DNK.²⁷ Den indre spenningen i DNK og kirkekampene gjennom 1800-tallet kan i vår modell forstås som avveiningen mellom å konkurrere med dummy-kirken og de religiøse sektene. Dette er helt i tråd med resultater fra BGs modell, nemlig at etableringen av sekter til høyre for en mykere monopolkirke kan stagge oppmykningen eller til og med gjøre monopolkirken strengere. (Barros og Garoupa, 2002)

Det som gjør analysen interessant, er at etableringen og tilslutningen rundt sekten er endogent forklart av modellen. Det er altså ikke (nødvendigvis bare) endring i religiøse preferanser eller verdien av det religiøse godet som gir etableringen av nye kirkesamfunn i andre del av 1800-tallet.²⁸

5 Utvidelser og robusthetssjekker

5.1 Langsiktig endring i religiøse preferanser

Det er monopolkirkens oppmykning som i modellen fører til etablering av en ny sekt. I modellen er det tilstrekkelig med etablering av en dummykirke for å se en slik bevegelse,

²⁷Det kan også være at religiøse preferanser er forskjellige i Norge fra andre land og at dette er grunnen til tilpasningen, men jeg finner det mer plausibelt med en strategisk tilpasning relativt til DNK.

²⁸Dette er komplekse problemer og det er vanskelig og lite fruktbart og plassere alt i en modell.

men det er også andre momenter som kan føre til en forflytting av monopolkirken. En forklaring er at fordelingen av preferanser endrer seg. La oss ikke lenger anta en uniform fordeling av preferansene $G(x)$, men i stedet prøve å kartlegge den reelle fordelingen. Da kan det være at monopolkirken er lenger til venstre hvis befolkningen også er der. Hvis flere i befolkningen ønsker seg en mykere kirke, vil monopolkirken flytte seg mot venstre for å minimere kostnadene for medlemmene. Som tidligere vil bevegelsen mot venstre bli moderert av de økte transportkostnadene for de medlemmene som ikke har endret preferanser. Det er blitt hevdet at kirkens bevegelse i en mykere retning er en tilpasning til at mennesker er mindre religiøse og at kirken dermed følger strømmen (Gulbrandsen og Ødegaard, 2011). Men Ekelund et al. (2006) viser at menneskers religiøse preferanser er utviklet over tid og at vi i liten grad kan velge hvilken strenghet vi ønsker oss. Hvis dette stemmer, gjør det denne forklaringen mer usannsynlig.²⁹

5.2 Effekten av endring verdsetting av religion

En annen mulig forklaring på kirkens oppmykning i tillegg til endring i preferanser er muligheten for at det kollektive godet som kirker tilbyr, har falt i verdi. Dette kan virke ganske intuitivt. Kirkens autoritet er betydelig mindre enn den var før (Gulbrandsen og Ødegaard, 2011). Med utviklingen av velferdstaten og sivilsamfunnet har også mange av kirkens oppgaver blitt mindre viktige.³⁰ Dette peker mot at det er interessant å utforske effekten av en reduksjon i v hos kirkegjengeren. La oss se på a^{**} og ser hvordan plasseringen til monopolkirken endrer seg hvis v endrer seg.³¹ Dette blir

$$\frac{da^{**}}{dv} = -\frac{\alpha}{(1-\alpha)[1+(1-\alpha)\alpha]} < 0$$

Hvis v blir lavere, vil monopolkirken bli strengere. Intuisjonen er at monopolkirken vil legge mindre vekt på å tiltrekke seg nye medlemmer, men vil heller bli strengere for å tekkes medlemmene med strenge preferanser. Så hvis v har falt, hvorfor ble DNK i Norge mer mykt i løpet av 1800-tallet med den mer kulturvennlige grundvigianismen og andre liberale strømninger?

Verdien av y kan også endre seg raskt som en følge av en spesiell hendelse. I psykologien mener man at mennesker kan vende seg til det religiøse for å håndtere signifikante endringer og situasjoner i livene deres. Bentzen (2013) har tre måter mennesker kan ty til religion for å håndtere kriser på.³² Enten gjennom å 1) oppnå en personlig nærhet med Gud, en følelse av mening i livet, 2) engasjere seg i religiøse aktiviteter, eller gjennom å

²⁹Det kan selvfølgelig være at evolusjonen har endret preferansene ganske mye i løpet av bare 200 år.

³⁰Eksempler er utdanning, sosialt fellesskap, kulturbærer og helsetjenester

³¹Dette er rimelig siden vi prøver å forklare hvorfor sekter kunne etablere seg

³²Det engelske ordet coping har jeg her oversatt til håndtering.

3) søke etter en religiøs forklaring på hendelsen eller situasjonen. I vårt enkle rammeverk kan vi ikke skille mellom disse tre formene for håndtering, men jo sterkere preferanser for religiøs strenghet en kirkegjenger har jo mer er det rimelig å tro at 2) og 3) vil bli vektlagt. Hvis dette stemmer, vil en uforutsett hendelse eller krise føre til at v går opp for hele befolkningen. Et eksempel fra Norge kan være terrorangrepet 22. juli i Oslo og på Utøya. I etterkant av terrorhandlingene var det en stor tilstrømming av mennesker til DNK. Dette er helt i tråd med hva teorien predikerer.

Vi kan også se enkelte hendelser som tydet på at kirken myknet opp i møtet med de “nye” kirkegjengerne. Bruken av “Til ungdommen” i gudstjenester og at muslimske imamer fikk forrette liturgi i DNK, er eksempler på denne oppmykningen.³³ Kirkens strategiske adferd kan forklares med ønsket om å øke nytten for hele kirken ved å ta hensyn til de “nye” kirkegjengerne i hvordan det religionen blir praktisert. Den samme effekten kan forklare at kirken legger opp til en mykere liturgi rundt de store kirkedagene som 17. mai og julaften.

5.3 Dummykirken tilbyr et mindre verdifullt fellesskap

I BGs modell er verdien av det religiøse godet det samme for alle kirkene. Det er lite intuitivt at dummykirken med strenghet 0 tilbyr et religiøst gode som har samme verdi som sekten. At deler av det religiøse godet som samhold og sosial kontekst er felles kan være rimelig, men kirker skiller seg fra andre organisasjoner nettopp fordi de tilbyr noe mer enn samhold og sosial kontekst. Derfor er det interessant og se på implikasjonen av at v varierer med tilbudets plassering, enten det er 0, a eller b . Måte å gjøre dette på er å anta at alle kirker som tilbyr et religiøst innhold, tilbyr et gode v_k , mens dummykirken tilbyr et annet gode v_d . Videre antar vi at det å tilby et religiøst innhold har en positiv verdi, $v_k > v_d$.³⁴ I tilfellet med bare dummy-kirken og monopolkirken vil den marginale kirkegjengeren være lokalisert ved $x = \alpha a - \varphi$ der $\varphi = (v_k - v_d)$. Den eksplisitte løsningen blir da

$$a^{***} = \frac{1 - \alpha - \alpha v_k - \alpha \varphi}{(1 - \alpha) [1 + (1 - \alpha) \alpha]}$$

som alltid vil være lavere enn a^{**} .³⁵ Intuisjonen er at når det religiøse innholdet har

³³http://www.aftenposten.no/henvisninger/henvisninger_skjult/-Det-er-ikke-alltid-det-er-best-a-si-noe-6823252.html

³⁴Ikke en nødvendig antakelse, men mest intuitiv. Generelt holder det at følgende betingelse holder $v_k \neq v_d$.

³⁵I eksemplet med $v_k > v_d$ og konkurranse med en dummy-kirke så står monopolkirken overfor følgende førsteordens betingelse:

$$V'_a = V_a - \alpha [v_k - \alpha(1 - \alpha)a] g(\alpha a) + \int_0^{\alpha a - \varphi} \alpha g(x) dx = 0$$

relativ stor verdi, blir ikke bare flere individer medlemmer av kirken, men kirken blir også mykere for å ivareta interessen til de nye medlemmene. Dette kan kirken gjøre ved å tilby et produkt som er bare marginalt forskjellig fra det å ikke være medlem i kirken til de kirkegjengerne som er lengst unna monopolkirken. Slike produkter kan være det kristne organisasjoner omtaler som lavterskeltilbud. TenSing, KRIK og speiderbevegelsen er ofte omtalt som lavterskeltilbud som tilbyr et religiøst fellesskap til ungdommer som kanskje ikke har ønske om et mer strengt religiøst fellesskap.³⁶ KFUK-KFUM som driver med både TenSing og speider skiller som de fleste andre kristne organisasjoner mellom det å være medlem og det å ha lederansvar. KFUK-KFUM avkrever trosbekjennelse i sin ledererklæring og sikrer dermed at arbeidet har en strengere kristen forankring hos lederne enn blant medlemmene.³⁷

En annen interessant tolkning er at verdien av kirkens gode faller relativt til dummykirken, som fører til at monopolkirken blir strengere. Det impliserer at hvis det religiøse godet blir mer likt det ikke-religiøse, med mindre tro på det overnaturlige i kirken, så skal kirken blir strengere. Dette tilsvarer en økning i v_d i forhold til v_k .

$$\frac{d\alpha^{***}}{dv_d} = \frac{\alpha}{(1-\alpha)[1+(1-\alpha)\alpha]} > 0$$

Dette uttrykket viser at at monopolkirken blir strengere hvis godet som tilbys av dummykirken styrker seg relativt til monopolkirken.

Dette kan forklare på hvorfor religiøse isolerer seg fra andre deler av samfunnet. Hvis verdien av det religiøse godet faller i verdi vil kirken ta vare på sine gjenværende medlemmer ved å flytte seg til høyre. Slik øker avstanden mellom den religiøse kirken og dummykirken.

5.4 Vekkelser og variasjon i v

Et fenomen som er kjent fra kristne sammenhenger, er vekkelser. Vekkelser er plutselig økt religiøs aktivitet, gjerne begrenset geografisk og i tid. Misjonskirken Bethlehem i Oslo

Den eksplisitte løsningen er da

$$1 - \alpha - \alpha v - \alpha[v - \alpha(1 - \alpha)a] + (\alpha a - \varphi)\alpha = 0$$

Ved å løse for a får vi følgende plassering av monopolkirken

$$a^{***} = \frac{1 - \alpha - \alpha v - \alpha\varphi}{(1 - \alpha)[1 + (1 - \alpha)\alpha]}$$

³⁶Tensing er et korkonsept som har fokus på å tilby et tilbud til det “hele mennesket”. Kristen Idrettskontakt(KRIK) tilbyr idrettsaktiviteter som hovedfokus. Speiderbevegelsen tilbyr fritidstilbud med ledertrening med mye friluftsliv.

³⁷Lignende krav finnes også i de fleste kristne barne- og ungdomsorganisasjoner, enten formelt eller uformelt.

hadde sin storhetstid på 30-tallet som følge av en vekkelse.³⁸ Vekkelser skjer også gjerne i religiøse sammenhenger som jeg har definert som sekter. Vekkelser resulterer ofte i at flere mennesker velger å bekjenne seg til tro. Hva som utløser en vekkelse, er det sikkert mange faktorer som kan forklare, men ofte er de sentrert rundt at en pastor/predikant som er ny i området tiltrekker seg nye mennesker på møtet. I norsk sammenheng er Hans Nielsen Hauge, Thomas Ball Barratt og Frank Mangs blant de mest profilerte vekkelsespredikantene. Hvordan oppstår vekkelser og hvordan kan religionsøkonomi forklare vekkelser? Jeg vil bruke BGs rammeverk og utvide modellen til å la kirkegjengerne ha forskjellig verdier av v .

I BGs standardmodell er det ikke mulighet for vekkelser, den eneste muligheten for ikke-medlemskap i en kirke er gjennom dummy-kirken. Dette er lite kompatibelt med observasjonen av at vekkelser oppstår i sekter som er strengere enn monopolkirken.

En mulighet er å utvide modellen med at kirkegjengere tillegger det å være medlem i en kirke forskjellig verdi v , enten gjennom at kirkegjengeren har liten nytte av å være medlem i en kirke eller på grunn av høye transportkostnader.³⁹ I vår modell kan dette gjøres ved at v kan variere i x .

La oss anta at fordelingen er uniform.⁴⁰ Videre antar vi at hvis v er så lav at kirkegjengeren ikke har positiv nytte av å være medlem i en kirke, vil kirkegjengeren få en nytte h . Denne h kan tolkes som det religiøse godet som en person kan nyte uten å være medlem i en kirke. Mest nærliggende er kanskje eksempler på mennesker som ikke går i kirken, men som fortsatt ber eller leser i Bibelen. Betingelsen for at en kirkegjenger vil bli medlem i en kirke blir da

$$v - t(x - a) \geq h$$

eller

$$v - t'(a - x) \geq h.$$

Kirkegjengeren kan da få tre forskjellige goder:

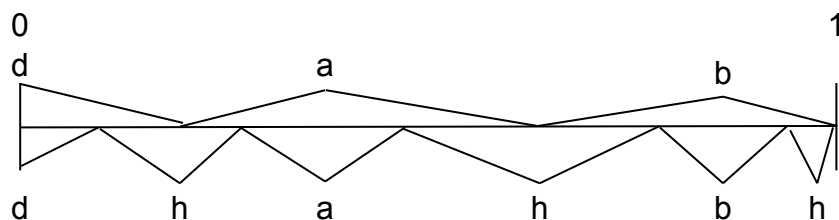
1. v_k = Nytten kirkegjengeren får av å være medlem i en kirke eller sekt
2. v_d = Nytten kirkegjengeren får av å være medlem i en dummykirke
3. h = Nytte kirkegjengeren får av å ikke være medlem i en kirke av noe slag

Her er et illustrerende eksempel. La oss tenke oss at det finnes for hver grad av streng-

³⁸<http://oslomisjonskirke.no/om-oss/historie/>

³⁹Husk at nytten av å være medlem i en kirke er definert som $v = \frac{y}{t+t'}$

⁴⁰Ikke nødvendig restriksjon, mest for enkelthets skyld.



Figur 6: To typer kirkegjengere med forskjellige v

het (x) to kirkegjengere. De er like i alle henseender bortsett fra at den ene har lavere nytte av å være medlem i en kirke. Forskjellen inngår i modellen gjennom parameteren γ , der $\gamma \in [0, 1]$. Intuisjonen bak γ er at kirkegjengere kan verdsette medlemskap forskjellig, men ha samme preferanse for strenghet. Kirkegjengeren med høyest verdsetting av kirkemedlemskap har $\gamma = 1$, og den andre kirkegjengeren har $\gamma = 0.5$. Vi får da to typer kirkegjengere som bare skiller seg fra hverandre med γ .⁴¹ Nyttefunksjonen for kirkegjengeren blir da

$$\gamma v - t(x - a) \geq h$$

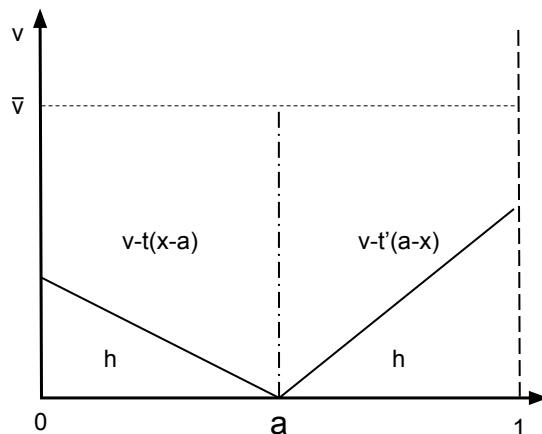
eller

$$\gamma v - t'(a - x) \geq h.$$

I tilfellet med bare monopolkirke vil etablering av en dummy-kirke og/eller en sekt føre til at de gjennomsnittlige transportkostnadene vil falle og dermed gjøre at flere vil bli medlem i en kirke fordi tilslutningsbetingelsen vil være oppfylt for flere kirkegjengere. Den store forskjellen er at de nye medlemmene ikke bare kommer til sekten fra dem med preferanse x lengst unna a , men også nye medlemmer som er sentrert rundt de nyetablerte kirkene, og som tidligere ikke var aktive. Dermed åpner denne modellen for at etablering av sekter kan føre til vekkelser, der mennesker som før ikke har vært aktiv i noen kirke, blir aktive medlemmer i en kirke.

I figur 4 ser vi denne modellen illustrert. Kirkegjengerne over streken er som i den vanlige modellen vår med dummy-kirke, monopolkirke og sekt, men under streken har vi kirkegjengeren med $\gamma = 0.5$. Klammene med h er de som ikke er medlem i en menighet. Fordi de gjennomsnittlige transportkostnadene har sunket, kan vi konkludere med at antall unådde med nytte h er lavere med ny sekt enn det ville vært uten sekten.

⁴¹For enkelhets skyld forholder vi oss til to typer kirkegjengere. γ kan også være kontinuerlig uten at det endrer modellens resultater.



Figur 7: to-dimensjonal modell med assymmetriske kostnader

Generelt blir modellen som i figur 5, der kirkegjengerne under streken har så lav v at de velger h , mens kirkegjengerne over streken har så høy v at de velger å være medlem i kirken.

Fra et velferdsperspektiv er dette også en interessant utvidelse fordi den betyr at flere menigheter fører til flere medlemmer og økt samlet nettonytte for befolkningen. Dermed er dette et argument for at kirker ikke nødvendigvis kannibaliserer på hverandre, men at det samlede antall kirkegjengere faktisk øker som en følge av diversifisering av markedet. Iannaccone (1998) viser til at det er noe empirisk belegg for en slik påstand.

Modellen gir oss mulighet til å forklare de store vekkelene i Norge i mellomkrigstiden. Etablering av flere nye kirkesamfunn og mer aggressiv konkurranse gjorde at mange mennesker som før ikke var medlem eller aktiv i en menighet sluttet seg til en.

5.5 Effekter av pluralisering og usikkerhet om standpunkt

I vår modell vil et størst mulig antall kirker være det sosialt optimale fordi det minimerer transportkostnadene for kirkegjengerne. Hvorfor observerer vi da så sjelden et stort mangfold av mindre menigheter, men heller noen større menigheter med flere medlemmer? Modellen vil ikke forklare hvordan store frimenigheter i Oslo som Storsalen, Filadelfia og Bethlehem kan oppstå. Det er flere forskjellige måter dette kan forklares på innenfor økonomisk teori, men jeg vil se nærmere på to muligheter.

I kristendommen er det tradisjon for at gudstjenester og møter forrettes av en prest eller pastor. Det er også mange faste elementer som musikk og andre forberedelser som hører med til et kristent møte. Dette gir grunnlag for stordriftsfordeler og kan derfor forklare hvorfor vi ikke har så mange små menigheter, men heller en konsentrasjon av noen

større menigheter. Avhengig av hvordan denne kirketeknologien er, kan man si noe om kirkestrukturen. En av de tingene som driver kirkestrukturen, er hvordan kirker reagerer på produkt differensiering. Ved å ta inn usikkerhet i en modell for produkt differensiering har Hull og Bold vist at for mange menigheter kan så tvil om verdien av v og dermed redusere kirkedeltagelsen (Hull og Bold, 1998).

5.6 Førstetrekkfordel og kirkens vilje til å forsvare privilegier

BG drøfter i liten grad hva som skal til for at nye menigheter skal etablere seg, men heller hva som skjer *når* nye menigheter etablerer seg. Modellen gir likevel et utgangspunkt for å diskutere disse spørsmålene. Det viktige er at monopolkirken har et insentiv til å beholde sin posisjon som monopolkirke med obligatorisk medlemskap. Det siste leddet i (4) kan tolkes som monopolkirkens betalingsvilje for å beholde obligatorisk medlemskap i denne modellen (Barros og Garoupa, 2002). Denne betalingsviljen er bare motivert av nyttetapet for kirken, men det er også slik at statsreligioner nyter økonomiske og politiske privilegier som denne modellen ikke fanger opp. Så det er klart at kirken har mye å tape, men hva den tilbyr er ikke like enkelt å forstå.

Cosgel og Miceli forsøker å belyse hva som kan være statens motivasjon for å knytte tette bånd til religioner (2013). Cosgel og Miceli argumenterer for at religion kan gi staten legitimitet og dermed lette kostnaden ved å kreve inn skatt, og at denne effekten er størst hvis det religiøse markedet er monopolistisk og monoteistisk. Derfor er det rimelig å tro at det har eksistert og eksisterer en felles interesse for å sikre stillingen til DNK i nyere norsk historie. Det finnes mange eksempler på hvordan stridsspørsmål av religiøs karakter har blitt behandlet av norske regjeringer. I nyere tid er kanskje Kirkeforliket i 2008 og ansettelsen av Gunnar Stålsett som ny biskop i Oslo de beste eksemplene på dette.

Det finnes flere måter en monopolkirke kan prøve å hindre etablering av nye kirkesamfunn på. Det enkleste er å forby alle andre religioner og å gjøre medlemskap forbudt. Dette var status lenge i Norge. Så ble det en gradvis liberalisering der obligatorisk oppmøte i kirken ble opphevet, og senere opphevelse av konventikkelplakaten i 1842. Begge disse endringene møtte betydelig motstand innad i DNK og i deler av det politiske miljøet (Oftestad et al., 2005). Modellen åpner også for at kirken kan prøve å gjøre det religiøse godet så mye verdt sammenlignet med det ikke-religiøse godet at ingen vil velge å ikke bli medlem i dummy-kirken. Dette er når v blir tilstrekkelig stor, da får vi $a^{***} = a^{**} = 0$.⁴²

Jeg har i delkapitlene 5.4 og 5.5 sett på hvordan kirken reagerer ved etablering av nye kirker, men jeg har bare delvis drøftet hvordan kirken tilpasser seg. I denne modellen kan kirken bare tilpasse seg ved å endre sin plassering på aksene. Det er derimot andre måter

⁴²Resultatet gjelder både for BG sin modell og for min utvidelse.

kirken kan tilpasse seg som modellen ikke fanger opp. En måte er at monopolkirken i stedet for å endre sin plassering prøver å endre kirkegjengernes oppfatning av de andre kirkenes plassering. Hvis kirken vellykket klarer å overbevise kirkegjengeren om at den nye sekten er mer strengere enn den egentlig er, vil monopolkirken tiltrekke seg medlemmer som har strengere preferanser enn det de ellers ville hatt.

5.7 Konkurransesituasjon påvirker biskopens strenghet

Hull og Bold (1998) hevder at religiøse markeder har store forskjeller geografisk, og at det derfor er nødvendig å se på religiøse markeder som lokale markeder. Barros og Garoupa (2002) bruker noe tid på å diskutere hvordan den katolske kirke må forholde seg til at den møter forskjellige konkurranseforhold i forskjellige land, og hvordan dette påvirker kirkens overordnede valg av strenghet. Frem til nå har jeg betraktet DNK som en kirke som opptrer samlet, og som velger samme grad av strenghet for hele kirken. Jeg vil nå se på tilfellet der DNK lokalt kan velge sin egen strenghet (*a*) i sitt lokale hjemmemarkedet. For å ikke gjøre analysen for generell vil jeg se på bispedømmenivå. Det er da bisperådet og biskopens posisjon som i BGs modell definerer DNKs posisjon i forskjellige markeder. Jeg neglisjerer også her tilfellet av “kupp”, der politikere eller en interessegruppe klarer å velge en biskop som har andre preferanser enn hva som er tilfellet i bispedømmet.⁴³

Fra analysen over vet vi at valg av strenghet (*a*) avhenger av konkurransesituasjonen til DNK. I markeder uten en sekt vil DNK være mykere i forhold til i markeder der DNK møter konkurranse fra en dummy-kirke og en sekt (Barros og Garoupa, 2002, 573). Derfor burde vi kunne til en hvis grad forutsi i hvilke bispedømmer de mest strenge biskopene sitter. I Nord-Norge, der det er relativt få strenge sekter, er det derfor naturlig at det finnes relativt myke biskoper.⁴⁴ Tor Berge Jørgensen i Sør-Halogaland bispedømme har i flere situasjoner markert seg som en biskop med standpunkt som kan klassifiseres som myke.⁴⁵ På den andre siden har biskopene fra “bibelbeltet”, med mange sekter, gjerne strengere standpunkt. Halvor Nordhaug i Bjørgvin bispedømme er ofte omtalt som en streng biskop.⁴⁶

Et spørsmål som kan brukes som indikator for om en biskop er streng eller myk, er synet på likekjønnet samliv og vigselsturgi. I Bispemøtets uttalelse fra oktober 2013 går det frem at alle biskopene unntatt fire er positiv til likekjønnet vigselsturgi i DNK.⁴⁷ De tre

⁴³Det har vært flere politiske utnevnelser på tvers av kirkens ønsker. Eksempler er valget av Stålsett og Pedersen.

⁴⁴Begrepet sekt blir noe vanskelig å gi en presis tolkning her, men jeg velger å tolke det som kristne trossamfunn som ikke er en del av DNK.

⁴⁵Nettartikler der han er liberal

⁴⁶Analysen bygger på at forskjellen i kirkestruktur ikke bare skyldes forskjell i preferanser eller andre geografisk forskjeller.

⁴⁷<http://www.kyrkja.no/?event=dolink&FamID=375555>

som stemte mot, var biskopene fra det som ofte omtales som “bibelbeltet”, biskopene i Agder, Bjørgvin og Møre. Det eneste unntaket i “bibelbeltet” er biskop Erling Pettersen i Stavanger bispedømme. Utnevnelsen av Pettersen vakte i sin tid mye strid innad i DNK fordi utnevnelsen var i konflikt med hva DNKs organer hadde stemt for.⁴⁸ Dette førte etableringen av Carissimi-bevegelsen som nektet å innordne seg den nye biskopen.⁴⁹ Dette er helt i tråd med hva modellen predikerer. Denne modellen har også mulighet for å predikere valg av biskoper. I bispedømmer der det er et stort antall medlemmer i andre kirkesamfunn, burde DNK ønske seg en forholdsvis streng biskop.

⁴⁸Det ble spekulert i om Pettersen ble utnevnt nettopp for sitt syn på homofili, men dette ble benektet at daværende kirkestatsråd Trond Giske. <http://www.vl.no/troogkirke/giske-homo-standpunkt-ikke-arsak-til-utvennelsen/>

⁴⁹<http://www.carissimi.nu/>

Del IV

Analyse av Oslo-markedet

Denne avsluttende delen av oppgaven vil jeg bruke til å se på hvordan vi kan bruke et økonomiske rammeverk til å forstå og analysere andre religiøse fenomener. Formålet er å anvende et økonomisk språk på menigheter og bruke rammeverket til å vurdere hvordan vi kan forstå menigheter i Oslo. Vi forlater dermed BGs modell og bruker i mindre grad formelle analyser, men analysen har sin basis i de teoretiske begreper som jeg lanserte i del II og III. Videre vil jeg presentere i grove trekk det kristne kirkemarkedet i Oslo og noen utvalgte aktører. Deretter følger en del der jeg prøver å bruke religionsøkonomi for å forstå kirkemarkedet i Oslo. Jeg gjør også et casestudie av Storsalen menighet for å vise at det går an å anvende økonomitermer helt på mikronivå.

6 Menighetene i Oslo

Oslo var, og er fortsatt, det naturlige tyngdepunktet i norsk kirkeliv siden starten av 1800-tallet. Biskopen i Oslo har frem til 2011 vært fremst av biskopene og preses.⁵⁰ Teologisk fakultet og Menighetsfakultet har utdannet de fleste norske prester.⁵¹ De store frimenighetene og organisasjonene har hatt sine største menigheter og forsamlinger i Oslo, og de store organisasjonene innad i Den Norske Kirke har hatt sin base i Oslo. På grunn av mangfoldet og konsentrasjonen av makt i byen har Oslo vært stedet for flere av de store endringene som har skjedd i norsk kirkeliv.

De store tendensene har ofte først gjort seg gjeldende i Oslo, både når det gjelder teologiske spørsmål, og innen felt som hvordan organisere ungdomsarbeid og gudstjenester. Å skulle i detalj dekke alt som skjer i Oslo ville ikke være mulig eller hensiktsmessig. For andre diskusjoner kan man oppsøke⁵². Jeg ønsker her å se nærmere på de miljøene i Oslo som man kan se på som strengere enn DNK. Det vil si indremisjonsbevegelsen og frikirkene, fordi dette er de kirkemiljøene utenfor DNK der det er mest aktivitet, og dermed er mest hensiktsmessig å undersøke.

⁵⁰Da ble den nye presesstillingen etablert og besatt av Borg-biskop Helga Byfuglien. Preses har sitt sete i Trondheim.

⁵¹Det har også vært utdannet noen i Tromsø og i Stavanger

⁵²Sett inn referanse til menighetsutviklingsarbeidet Forhøre meg om kilder til Terje

6.1 Oslos forsamlinger og menigheter

Storsalen

Storsalen er Normisjonens største forsamling og er en av de større menighetene i Oslo med 941 medlemmer.⁵³ Storsalen har vært et viktig kraftsenter for Det Norske Lutherske Indremisjonsselskap og senere Normisjon siden bygget, med samme navn, ble bygd i 1935. Som en av indremisjonens viktigste talerstoler har den vært en sentral del av norsk kirkeliv, og særlig har Ole Hallesbys sin forkynnelse vært viktig i kirkekampen. Storsalen har alltid hatt en tilknytning til DNK. I starten var den en indremisjonsforsamling som anså seg som en del av DNK, ikke en selvstendig menighet. Som en reaksjon på at kirken fikk svakere fotfeste i Oslo, bestemte man seg for å begynne med egne gudstjenester. Biskop Andreas Aarflot i Oslo vigslet Storsalen som katekismemenighet i 1989.⁵⁴⁵⁵ Menigheten har hentet mange medlemmer og frivillige blant elever rundt bibelskolen og senere Høyskolen i Staffeldtsgate, som ligger vegg i vegg med Storsalen. Storsalen har siden den ble etablert som egen menighet, flere ganger endret både form og organisering for å tilpasse seg det stadig endrende kirkelandskapet i Oslo.

Menigheten har i dag tre gudstjenester, klokken 16, 19 og 21 på søndager, som er tilpasset forskjellige deler av menigheten. 16-gudstjenesten har fokus på småbarnsfamilier og yngre studenter. 19-gudstjenesten har unge voksne i alderen 24 og oppover som sin primære målgruppe. 21-gudstjenesten ble etablert våren 2013 og bruker et mindre forsamlingsrom. Den har en mer intim utforming for de som ønsker et tettere fellesskap enn hva de større gudstjenestene tilbyr.

Storsalen driver også med flere forskjellige typer arbeid for og i regi av medlemmene. Det er i grove trekk to typer arbeid som en menighet kan drive. Den ene typen arbeid er rettet mot medlemmene og har som formål å skape nytte for de som deltar i arbeidet. Storsalen gospelkor, kafeen Lille Camino og husgruppene er de fremste eksemplene hos Storsalen på dette. Den andre typen arbeid er utadrettet. Storsalen driver flere forskjellige arbeid av denne typen. Storsalen har sitt eget internasjonale misjonsprosjekt i Bangladesh, der menigheten bidrar til misjonering og skolegang blant lokalbefolkningen. Menighetene har også over lengre tid drevet et diakonalt arbeid i Oslos fengsler. Siden 2011 har menigheten arrangert "Kjærlighetsfesten" som er tilbud til byens vanskeligstilte på Valtentinsdagen.

⁵³Per 6.1.2014, av disse er 565 betalende.

⁵⁴Katekismemenigheter er menigheter for en bestemt kategori mennesker som av ulike grunner, permanent eller midlertidig, ikke hører inn under en ordinær lokalmenighet (Hegstad, 1999, s. 141).

⁵⁵http://storsalen.no/kontaktoss/?artikkel_id=1633

Filadelfia

Filadelfiamenigheten i Oslo er pinsebevegelsens største menighet i Norge. Den ble etablert i 1916 av Thomas Ball Barratt, som tok pinsebevegelsen til Norge. Sammen med Storsalen er Filadelfia størst av frimenighetene som holder til i Oslo sentrum. Menigheten har i dag omtrent 2000 medlemmer og omtrent 2500-3000 mennesker innom i løpet av en uke i menighetens lokaler.

Menigheten har flere forskjellige møter hver uke som treffer forskjellige målgrupper. “Møtepunkt” på søndag kveld har primært unge voksne som målgruppe. “Ungfila” på fredag kveld er et møte for ungdommer fra 13 år og oppover. 11-gudstjenesten på søndag er et mer tradisjonelt pinsemøte.

I møteformen varierer de tre i uttrykksform, men menigheten etterstreber at tema for møtene skal være lik. Ungfila er i musikkvalg og uttrykksform et ungdommelig. Møtepunkt er på kvelden på søndag og har unge voksne og gjerne studenter som sin hovedmålgruppe. Møtet har en dempet belysning og en rolig uttrykksform både i stil på taleren og sangvalg. Møtepunkt har også veldig lite av det som ofte er karakteristisk for pinsemenigheter med lite tungetale og andre karismatiske virkemidler og et større fokus på nattverden enn det som er vanlig i pinsebevegelsen. Møtet klokken 11 på søndag er et mer klassisk pinsemøte. Der synges gjerne tradisjonelle pinsesanger som er i stil med pinsebevegelsens lavkirkelige og demokratiske uttrykksform. Møtet er mer åpent for at deltagerne bidrar med tungetale og profetier enn hva som er vanlig i de andre møtene. Menigheten har også en egen bibelskole som deltar aktivt i menighetens arbeid.

Bethlehem

Bethlehem er blant de eldste av frimenighetene i Oslo og har sine røtter tilbake til Lammers-bevegelsen i 1857, men regner 1877 som sitt stiftelsesår. Fra begynnelsen av var menigheten en sentrumsmenighet og hadde sin storhetstid i forbindelse med en avvekkelsene i mellomkrigstiden. I 2003 flyttet Bethlehem ut av Oslo sentrum til Abildsø. Motivasjonen har vært å komme nærmere et boligområde og bli en nærmiljøkirke for medlemmene. Menigheten har tross sin usentrale beliggenhet beholdt en sterk stamme av studenter og unge voksne. Menigheten har i dag omtrent 200 medlemmer og har omtrent 700 mennesker innom hver uke.

Misjonssalen

Forsamlingen Misjonssalen er formelt sett ingen menighet, men har flere av karakteristikkene til en menighet. Forsamlingen er tilknyttet Norsk luthersk misjonssamband og holder til i Oslo sentrum. Misjonssalen har to faste møter i uken, det er Søndagsmøte på formiddagen og en møte for Misjonssalens ungdomsforening på lørdag kveld. Misjonssalen står i indremisjonstradisjonen der det er stort fokus på forkynnelse, og er ofte karakterisert som en streng forsamling. Forsamlingen har i dag omtrent 600 medlemmer og har omtrent 600 personer som besøkende på sine møter og arrangementer i løpet av en uke.

Andre menigheter

Det er flere mindre menigheter som tiltrekker seg primært yngre kirkegjengere. Disse menighetene er ofte nisjemenigheter i den forstand at de tiltrekker seg en bestemt gruppe mennesker, og at de har en særegen profil på gudstjeneste eller begge deler. Gudstjeneste for Unge voksne er et eksempel på det første. Det er en gudstjeneste som holdes noen ganger i halvåret i Majorstuen kirke. Gudstjenesten er utviklet av personer med tilknytning til Norges KFUK-KFUM, og majoriteten av deltagerne har tilknytning til organisasjonen. Kraftverket er et eksempel på en menighet som er bygget rundt et gudstjenestekonsept, med fokus på høy kvalitet på det musikalske uttrykket. Et annet eksempel er menigheten Sub-church som har et ønske om å være en menighet for sub-kulturer. Menigheten har en lav terskel for medlemskap og bruker et lite formelt språk under gudstjenestene. Sammen viser de noe av spennet av mindre menigheter som sikter seg inn på en nisje fremfor de større catch-all menighetene som Storsalen og Filadelfia. Det finnes i tillegg til disse menighetene de forskjellige lokale menighetene i DNK. Jeg forholder meg ikke til disse siden disse i mindre grad konkurrerer om medlemmer som frimenighetene. Likevel har flere av bymenighetene i DNK utviklet særtrekk som ligner på nisjetenkning. Eksempler er Vålerengen menighet, og Tøyenkirken som drives av Kirkens bymisjon.

6.2 Forholdet menighetene imellom historisk

Det har skjedd store endringer i relasjonen mellom menighetene i Oslo fra etterkrigstiden og frem til i dag.⁵⁶ På 50- og 60-tallet var kirkemarkedet i Oslo ganske sementert. Medlemmer var veldig trofaste til sin menighet og det var få som byttet menighet. De lutherske forsamlingene hadde sin teologi og uttrykksform tett knyttet til DNK, mens frimenigheter som Bethlehem og Filadelfia hadde sin karismatiske bakgrunn til felles. Det var også større fokus på dogmatikk og religiøs undervisning i menighetene. Det var lite

⁵⁶Takk til Harald Hegstad for hjelp med fremstillingen av Oslo-markedet.

kontakt mellom menighetene, både på leder- og medlemsnivå. Med den karismatiske vekelsen på slutten av 70-tallet ble uttrykksformen i de lavkirkelige lutherske bevegelsene og de karismatiske menighetene likere. Denne tilnærmingen førte til et pastorfellesskap mellom flere av byens menigheter.

Pastorfellesskapet førte til stadig tettere bånd mellom menighetene, noe som resulterte i fellesprosjektene Bønn for Oslo og Pinse for alle. Det at menighetene likner mer på hverandre i uttrykksform, har gjort at menighetene fremstår likere enn de tidligere har gjort. Et annet karakteristisk trekk ved kirkemarkedet er at det er blitt mye vanligere at kirkegjengere bytter menighet, også mellom konfesjoner. Oslo-markedet er gått fra å være sementert og med lite kontakt mellom menighetene til økumenisk samarbeid og større flyt av medlemmer mellom menighetene. Hvordan kan vi forklare denne endringen?

7 Anvendelse på Oslo-markedet

For å forstå hvordan menigheter opptrer, og hvorfor de oppfører seg som de gjør fra et økonomisk perspektiv er det nødvendig å se på flere begreper fra økonomisk teori. Først vil jeg presentere modellen for en klubbkirke og noen av implikasjonene og intuisjonen bak denne modellen. Jeg vil så argumentere for at Storsalen menighet kan forstås som en klubbkirke som drøftet under delkapittel 3.3. Deretter vil jeg se nærmere på dynamikken i deler av kirkemarkedet i Oslo, og hvordan dette kan forklares av økonomisk teori.

7.1 Strategisk interaksjon i Oslo-menighetene

Blant kirkeledere i Oslo har det historisk vært sterke motsetninger og uenigheter. I dag er det derimot et tett økumenisk fellesskap mellom de forskjellige kirkesamfunnene, og konfliktlinjene blir dempet og menighetene samarbeider om forskjellige arrangementer. Hvordan kan vi forklare denne endringen blant kirkesamfunnene?

Noe av det som skiller dagens kirkemarked fra tidligere, er at ungdommer bryr seg mindre om konfesjonsforskjeller og er mindre lojale kirkegjengere (Gulbrandsen og Ødegaard, 2011).⁵⁷ Forskjell i konfesjon er den enkleste måten menigheter kan skille seg fra hverandre på.⁵⁸ I vårt endimensjonale rammeverk fra kapittel 4 vil dette bety at transportkostnadene faller, og i religiøskapitalrammeverket at den religiøse kapitalen blir mindre spesifikk.

⁵⁷Det er en gjennomgående tendens at ungdom er mindre lojale ovenfor organisasjoner, ikke bare religiøse.

⁵⁸Dette gjelder bare i mindre grad for DNK, den katolske kirke og større kirkesamfunn med bestemte konfesjonelle føringer, men på mikro plan er det gjerne større rom for variasjon.

I begge modellene vil dette bety en endring i menighetenes strategi for å holde på medlemmer.

I BGs rammeverk vil fallende transportkostnader kunne bety at menighetene vil ønske å endre sin plassering på linjen av strenghet slik at de tiltrekker seg flest mulig medlemmer. I det ekstreme tilfellet der $\alpha = 0$, vil ikke kirkene kunne skille seg fra hverandre i strenghetsdimensjonen og må finne andre måter å skille seg fra de andre menighetene på. Dette har vi sett en tendens til i Oslo, der kirkene gjør forsøk på å skille seg fra de andre menighetene på andre måter enn konfesjon. Et eksempel kan være Misjonskirke Oslo Bethlehem som valgte å flytte ut av Oslo sentrum for å bygge en profil som bydelskirke. Et annet er Kraftverket, som lenge har profilert seg selv som en musikkmenighet. Filadelfia og Storsalen har de senere årene utviklet forskjellige sosiale tilbud knyttet til menigheten for å skape sterkere sosial tilhørighet blant kirkegjengerne.

En annen viktig karakteristikk ved Oslo-markedet er at det hver høst kommer et stort antall nye studenter til byen, der mange av disse ønsker en kirketilknytning. Storsalen og Filadelfia har de siste årene kjørt oppstartskampanjer for å tiltrekke seg denne gruppen. Storsalens oppstartskampanje i 2013 het “Velkommen hjem” og indikerer et ønske om å tilby et sosialt fellesskap til sine medlemmer.⁵⁹ Sannsynligvis ligger det en motivasjon bak om å tiltrekke kirkegjengere som ellers ikke ville kommet til en menighet, men det er nok også en del kamp mellom menighetene for å tiltrekke seg flere medlemmer.

Det økumeniske samarbeidet kan også gis en økonomisk tolkning, men som er i lite forenlig med konkurranse hypotesen fremmet ovenfor. Klubbkirkemodellen åpner for muligheten for stordriftsfordeler i menigheter. Dette kan forklare hvorfor “Bønn for Oslo” og “Pinse for alle” er blitt en suksess. Begge arrangementene drar opptil 1000 mennesker og skaper engasjement i menighetene før og etter arrangementet.

7.2 Storsalen som en klubbkirke

Storsalen menighet er en menighet med 941 medlemmer og 10 ansatte. I tillegg er det omtrent 200 som har mer eller mindre omfattende verv eller tjenester knyttet til menighetens aktivitet. Menigheten er finansiert av medlemmene, pluss inntekter fra utleie av lokaler og fra forskjellige offentlige støtteordninger.

Storsalen menighet er et godt eksempel på en klubbkirke. I tillegg til de ansatte er det et betydelig engasjement blant medlemmene om driften av menigheten. Gjennom de forskjellige gudstjenestene og andre aktiviteter legger de opp til at medlemmene skal engasjere seg i menighetens arbeid. Det er også et betydelig fokus på å gjøre gudstjenestene så

⁵⁹http://storsalen.no/nyheter/index.php?artikkel_id=2702

populære som mulig også blant vanlige medlemmer. Dette kan tyde på at det er nettverkseksternaliteter ved å være flere mennesker. Eksternaliteten kan komme som følge av stordriftsfordeler, det kan være at sangen løfter seg eller at det blir flere om å gjøre noen begrensede oppgaver.⁶⁰ Det at oppgavene er begrenset, men at det er flere medlemmer, kan også gjøre at menigheten etablerer mer arbeid for å engasjere medlemmer og ikke for at det er behov for arbeidet. Et eksempel fra Storsalen kan være etableringen av G21 våren 2013.⁶¹ Gudstjenesten kan bare delvis forklares med behov for et nytt gudstjenestetilbud, det er nok rimelig at etableringen var for å ivareta noen medlemmers ønske om å engasjere seg mer i gudstjenestearbeidet.

Storsalen tilbyr også til sine medlemmer tilhørighet i mindre, åndelige fellesskap. Dette gjøres enten ved at de medlemmene som har tjeneste sammen danner et fellesskap, eller ved at medlemmer blir medlemmer i egne husfellesskap. Fra et økonomisk perspektiv er dette en interessant løsning. Mindre fellesskap har kanskje egne fordeler som de store gudstjenestene ikke har, og de gjør det også mulig å treffe medlemmenes preferanser mer presist.⁶² For Storsalen er dette fordelaktig fordi økt nytte blant medlemmene skaper større engasjement og dermed forsterkede nettverkseksternaliteter, som kommer hele menigheten til godet. Når verdien av tilknytningen til Storsalen øker, minsker også sannsynligheten for at medlemmene bytter menighet.

Mindre fellesskap bidrar også til å løse problemet med gratisspassasjerer. Siden kvaliteten og kvantiteten på medlemmene kan forsterke nettverkseksternaliteter, er det en avveining om menigheten skal satse på åndelig kvalitet på medlemmene som er i menigheten eller på rekruttering av nye medlemmer (Iannaccone, 1994). Mindre fellesskap kan øke kvaliteten for de mer engasjerte medlemmene uten å støte fra seg mindre engasjerte eller nye medlemmer. Siden småfellesskapene bidrar til et et sterkere religiøst fellesskap så kan gudstjenestene være åpnere og mer inkluderende for nye medlemmer. Storsalen formidler fortsatt en forventning om medlemsskap og om å investere tid og penger på gudstjenestene. Dette kan motiveres for å utelukke gratisspassasjerer og for å øke nytten blant medlemmene (Iannaccone, 1998).

En annen måte Storsalen forsterker nettverkseksternalitetene på for sine medlemmer, er gjennom å drive aktiviteter som skaper en positiv stemning også for de som deltar på arrangementet. I samtaler med medlemmer i Storsalen har de fortalt at, selv om de ikke har deltatt på Alphakurs eller som medarbeider på Kjærlighetsfesten, føler de en stolthet over at menigheten driver dette arbeidet. Alphakurset fungerer gjennom at det øker kunnskapen om kristen tro blant medlemmer og kan bidra til forsterkede nettverkseksternaliteter

⁶⁰Eksempler kan være å dele ut nattverd eller å ønske velkommen til gudstjeneste.

⁶¹En kveldsgudstjeneste etter de andre større menighetene.

⁶²Et mindre fellesskap kan vektlegge andre ting enn gudstjenesten uten å komme i strid med menighetens uttalte standpunkt.

gjennom dette. Kjærlighetsfesten har en positiv effekt ved at den skaper engasjement blant medlemmer på samme måte som andre arrangementer, men også gjennom at medlemmene føler en stolthet over at menigheten driver sosialt arbeid.

Jeg mener at eksemplene ovenfor viser oss at det er fruktbart å prøve å analysere Oslo-markedet innenfor en religionsøkonomisk ramme. Selv om min analyse er overfladisk, mener jeg den gir økt forståelse for hvordan menigheter i Oslo opptrer overfor hverandre. Det er likefullt mange aspekter ved markedet som jeg ikke har klart å forstå. Lederskapets rolle i menigheter er en av disse. Hvem er de strategiske beslutningstagerne, og hvilke insentiver står de overfor? Hvordan påvirker konfesjon, organisasjonsstruktur og kirkebygg hvordan beslutninger tas? Et annet tema som krever nærmere analyse, er forståelsen av det religiøse godet og hvordan det påvirker kirkegjengerens nytte. Dette er teoretisk arbeid som må gjøres for at vi bedre kan forstå hvordan menigheter organiseres. Et eksempel er hvordan engasjement i menighet påvirker nytten til medlemmene.

8 Avsluttende bemerkninger og veien videre

I denne oppgaven har jeg vist at økonomisk analyse kan forklare og gi innsikt til hvordan religiøse opptrer. Dette gir oss bedre grunnlag for å forstå hvordan religion endrer seg over tid, og dermed også hvordan normer og verdier i samfunnet endrer seg. Det er også et godt utgangspunkt for å forstå andre typer institusjoner og organisasjoner som er drevet av verdier, som frivillige organisasjoner og politiske partier.

Jeg har brukt mikroøkonomisk analyseverktøy til å analysere lange historiske endringer i det norske kirkelandskapet. Slik håper jeg å belyse nye sider av norsk kirkehistorie som bare i begrenset grad er blitt utforsket før. Det blir spennende å se hvordan analysen blir mottatt, og i hvilken grad den utløser videre forskning på temaet. Det er mulig jeg har oversett viktige sammenhenger som begrenser analysens relevans, men jeg håper at oppgaven kan bli utgangspunkt for videre diskusjoner om hvordan vi skal forstå Den Norske Kirke. Videre har jeg vist at det på menighetsnivå være hensiktsmessig å benytte seg av økonomiske analyser. Dette er en tankegang som nok er fremmed for mange kirkeledere, men jeg håper at min oppgave kan overbevise og motivere til at flere kirkeledere tenker mer strukturert om menighetsledelse.

Den mest kontroversielle konklusjonen i denne oppgaven er at menigheter tilpasser budskapet de forkynner etter forholdene der menigheten er. Resultatet er bygget på et teoretisk argument, og det vil kreve videre forskning for å avgjøre hvor stor denne effekten er. Hvis konklusjonen viser å holde seg, burde det utløse en større diskusjon blant DNKs ledere om det er ønskelig at kirken forkynner forskjellige budskap for å nå flere medlemmer.

Det burde også være interessant for statsvitere å utforske om BGs rammeverk kan si noe om dynamikken mellom politiske partier. Hvordan etableringen av sekter påvirker monopolkirken, kan også overføres til hvordan fløypartier påvirker større partiers standpunkt uten å måtte ha formelt påvirkning på politikken. Dette kan dette rammeverket belyse, i motsetning til standardmodeller som vetospillerteorien som ikke klarer å forklare dette fenomenet (Tsebelis, 1995).

For norske økonomer er det store muligheter for å koble medlemskap i religiøse organisasjoner med norske registerdata. Empiriske studier av religion koblet mot personlig registerdata i Norge vil være veldig nyttig for religionsøkonomi. Særlig interessant er det om man skal sjekke om religion påvirker adferd eller endrer preferanser.

Det er nok behov for videre tverrfaglige studier av temaet, men jeg vil avslutte med noen formanende ord fra Bibelen til de som skulle prøve seg på dette:

“Ingen kan tjene to herrer. Han vil hate den ene og elske den andre, eller holde seg til den ene og forakte den andre. Dere kan ikke tjene både Gud og Mammon.”

Matt. 6.24

Referanser

- Azzi, C. og R. Ehrenberg (1975). Household allocation of time and church attendance. *The Journal of Political Economy* 83(1), 27–56.
- Barros, P. P. og N. Garoupa (2002). An economic theory of church strictness. *The Economic Journal* 112(481), 559–576.
- Bentzen, J. S. (2013). Origins of religiousness: The role of natural disasters. Rapport, University of Copenhagen, Department of Economics.
- Brekke, T. (2010). Frihet og religion.
- Chaves, M. og J. D. Montgomery (1996). Rationality and the framing of religious choices. *Journal for the Scientific Study of Religion* 35(2), pp. 128–144.
- Cosgel, M. M. og T. J. Miceli (2013, oktober). Theocracy. Working papers 2013-29, University of Connecticut, Department of Economics.
- Ekelund, R. B., R. F. Hébert og R. D. Tollison (2006). *The Marketplace of Christianity*. The MIT Press.
- Gomez, P.-Y. og R. Moore (2006). From strategy of religions to religion of strategy: Comments on miller's "competitive strategies of religious organizations". *Journal of Management, Spirituality & Religion* 3(3), 199–213.
- Gulbrandsen, T. og G. Ødegaard (2011). Frivillige organisasjoner i ny tid. Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, Rapport 2011:1.
- Heckman, J. (2010). The effect of prayer on gods attitude toward mankind. *Economic Inquiry* 48(1), 234–235.
- Hegstad, H. (1999). *Kirke i forandring: fellesskap, tilhørighet og mangfold i Den norske kirke*. Luther forlag.
- Hull, B. B. og F. Bold (1998). Product variety in religious markets. *Review of Social Economy* 56(1), 1–19.
- Iannaccone, L. R. (1988). A formal model of church and sect. *American Journal of Sociology*, S241–S268.
- Iannaccone, L. R. (1994). Why strict churches are strong. *American Journal of Sociology*, 1180–1211.
- Iannaccone, L. R. (1998). Introduction to the economics of religion. *Journal of economic literature* 36(3), 1465–1495.

- Kumar, V. (2008). A critical review of economic analyses of religion. *Indira Gandhi Institute of Development Research WPS 23*, 2008.
- Mersland, R., B. D'Espallier og M. Supphellen (2012). The effects of religion on development efforts: Evidence from the microfinance industry and a research agenda. *World Development* 41, 145–156.
- Nilssen, T. (1997). Sequential location when transportation costs are asymmetric. *Economics letters* 54(2), 191–201.
- Oftestad, B. T., T. Rasmussen og J. Schumacher (2005). *Norsk Kirkehistorie*. Universitetsforlaget.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. A. and C. Black.
- Stark, R. og W. S. Bainbridge (1985). *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*. University of California Pr.
- Tsebelis, G. (1995, 7). Decision making in political systems: Veto players in presidentialism, parliamentarism, multicameralism and multipartyism. *British Journal of Political Science* 25, 289–325.
- Weber, M. (1904-1905). *Die protestantische Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus*. Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik.